

Veliky János

POZÍCIÓKIJELŐLŐ POLITIKAI-IDEOLÓGIAI SZEMPONTOK A SZÉCHENYI-KOSSUTH-VITA MÁSODIK SZAKASZÁBAN

Széchenyi újabb fellépése a politikai nyilvánosságban

A Garat

1841 elején a Kossuth szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* új megközelítéseket hozott a politikai közéletben, amit Széchenyi nagyon hamar érzékelt, kritikái véleményét *A Kelet népe* címmel megjelenő könyvében fejtette ki,¹ amelyben megkísérelte Kossuth haladással kapcsolatos politikai pozíciójának pontos körülírását, majd elszigetelését, kísérlete azonban nem járt sikerrel.² A fellépését követően kialakult széles körű sajtóvita azonban bemutatta a reformgondolatok kibontakozóban lévő újszerű tagolódását és az erre épülő politikai-ideológiai irányzatok megformálódásának kezdetét.³

Széchenyi másfél év múlva *Garat* című művében ismételten kísérletet tesz arra, hogy Kossuth körének politikai pozícióját leírja. A *Garat* Széchenyi politikai gondolkodástörténetének egyik igen fontos dokumentuma. Ebben a művében a fogalomalkotás területén is feltűnő intenzitással működő Széchenyi főként olyan kifejezések megalkotásával próbálkozott, amelyekkel az *új politikai irányzatokat* igyekezett újra és újra körülírni, saját maga alkotott politikai fogalmakat, ám az is látható, hogy egyre gyakrabban alkalmazta hazai viszonyokra a nyugat-európai irányzatok elnevezéseit. Ez utóbbit azért használta, hogy jobban körülírja a különböző „szerepkörök” formájában megnyilvánuló új politikai-ideológiai gesztusokat, egyre világosabban megjelenő „irányzatokat” (a reformelit jellemzői; ideológiai irányzatok: liberális irányzat elágazásai, ellenzékiiség, kormánypártiság). Az ismételten kibontakozó vitához a közvetlen kiváltó okot Kossuthnak az illír mozgalmak terjedésével foglalkozó cikkei szolgáltatták.⁴ A nemzeti nyelv kérdése 1842-ben a reformerek figyelmének homlokte-

¹ A kérdéskörrel foglalkozó irodalomból: *Balás P. Elemér*: A Széchenyi–Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében. Kolozsvár 1943; *Lackó Mihály*: Széchenyi és Kossuth vitája. Bp. 1977; *Varga János*: Keresztttűzben a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben. Bp. 1983.

² *A Kelet népe* kifejezőkészletének elemzése: *Gergely András*: Széchenyi István. Pozsony 2006. 95–105.

³ *Varga J.*: Keresztttűzben a Pesti Hírlap i. m. 147–153.

⁴ Pesti Hírlap, 1842. június 12., illetve 1842. június 19., továbbá Pesti Hírlap, 1842. június 23., Pesti Hírlap, 1842. június 26. – *Szabad György*: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen meg-

rébe került, amit a zágrábi tisztújítás körüli botrányos jelenetek indukáltak, s az arra reagáló Pest megyei közgyűlési határozat (összekapcsolódva Horvátország elszakadásának lehetőségével), illetve Kossuth mindezt vizsgáló, *Virrasszunk* című cikke. Erre hivatkozva foglalta össze politikai álláspontját az 1842 júniusában elkezdett *Garat* című munkájában, melyet három hónap alatt alkotott meg, azonban nem fejezett be,⁵ s végül nem is jelent meg.⁶

A művet a történeti szakirodalom többnyire „zaklatott hangú, egységes vonalvezetést nélkülöző szöveg”-nek minősíti, mely kimerül a „kossuthi liberalizmus elátkozásá”-ban.⁷ A publicisztikában ugyancsak negatív értéktételek rögzültek róla, Németh László *A Kelet népénél* gyengébbnek tartja (a „költő fakóbb”), s kétséges politikai fogadtatását hangsúlyozza. Tehát — kimondja a szentenciát — a „könyv fiókjában marad”.⁸ Be kell látnunk azonban, hogy ennél lényegesen többről, illetve másról van szó. Széchenyi egyik legőszintébb elemzése ez, valóságos „vallomása” több alkalommal *változó politikai elveiről*, illetve a kibontakozó *politikai-ideológiai irányzatokról*, talán ezért is tekintett el a publikálásától, mely azonban így a szerző nyilvánosságához való viszonyát is megmutathatja, s további közéleti szereplését mintegy *előkészíti*. A szöveg kétség-telenül hosszú, másfél száz oldalnyi terjedelemben hömpölyög, ám éppen ez nyújt lehetőséget *politikai gondolatainak szövegen alapuló, részletes elemzésére*.

Széchenyinek már kialakult az *önálló politikai fogalomrendszere*, melyre maga is felhívja a figyelmet, amikor folyamatosan visszaaut korábbi megállapításaira.⁹ Fogalomrendszerében előremutató elemek keverednek konzervatívokkal, s ezeknek egymáshoz viszonyított súlya alkalmanként nagyon változik. A *Garat* elején ismert, értéktartalmát tekintve vegyes közéleti jelszavát idézi fel: „*Mindenki a helyére s kötelességét teljesítse!*” Ebből is arra kell tehát következtetni, hogy koncepcionális állítások kifejtése következik, vagyis nem lehet kétségünk afelől, hogy *általánosabb értelemben vett politikai gondolatokkal* lesz dolgunk. A nemzetiségi ellentétek körül kibontakozó bonyodalmakat rögtön közvetlenül kapcsolatba is hozza szélesebb összefüggésekkel, az ügyek vitelére nem hivatott, felkészületlen, „túlbugzó, de elég mély felfogással nem bíró” személyek működésével. Korábról ismert, a romantikára jellemző költői eszközökkel, fogalmakkal írja le Magyarország helyzetét: „nyavalyánk mindinkább s inkább súlyosodni látszik, s már a végvonaglásnak is mutatkoznak bizonyos jelei, mikor az érvekek gyengülnek, szédeleg a fő, s ide-oda kapkodások közt józan összeköttetés nélkül majd magasztos phantasiára hevül a halandó, majd

nyilatkozásai tükrében. Bp. 1977. 71–72.; *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Bp. 1982. 77–92.

⁵ Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. Szerk. bev. Vizota Gyula. Bp. 1927. 800–801.

⁶ Uo. 801. Naplóbejegyzése szerint belső konfliktusok után határozott úgy, hogy művét nem adja ki („Bin nach einem grossen Kampf entschieden: es nicht herauszugeben. Fühle mich zu Boden gedrückt”).

⁷ *Varga J.*: Helyét kereső Magyarország i. m. 147.

⁸ *Németh László*: Széchenyi. In: *Uő*: Az én katedrám. Bp. 1975. 515.

⁹ Nemzetfogalmának kialakulásában például Herder és Fichte hatására már korábban rámutatott *Gergely András*: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Bp. 1972. 75–82.

visszaborzad a megsemmisüléstől s segítség után eseng, vagy a megtörött remény elszánásával az öröklét megnyílt küszöbére mereszti szemeit.” Aztán fejtegetéseit átvezeti a politikai mozgalmak világába, mellyel az elemzés valóságos tárgyára mutat rá: „ezen kép — kérdem — nem hasonlít-e országai mozgalmink s kivált honi literaturánk — az újságlapokat természetesen s igen ide értve — újabbkori összességéhez?”¹⁰

Fontos műltszemléletli felfogás tűnik fel a szöveg elején: az európai reformerek történetiszemléletére jellemző módon¹¹ korszerű gesztussal a közélet figyelmét a *múltról a jövő irányába* fordítaná. Arra hívja fel a figyelmet, hogy ő már jó ideje ezen az úton halad, a *Hitel*ben kérte, hogy aki a politika formálására vállalkozik, „ne mindig a múltba, de egy kissé a jövőbe is tekintsen”. Hangsúlyozza, hogy véleménye az elmúlt évtizedben ebben a tekintetben sem változott, így most joggal utal rá, hogy „a »magyar volt« helyett a »magyar leszen«-t tűztem ki zászlómra”.¹²

Az is hamar kiderül, hogy Széchenyi kritikai vizsgálat alá veszi Kossuth és köre tevékenységét, mivel megítélése szerint számos fórumon továbbra is téves és félrevezető politikai nézeteket terjesztenek, működésük pedig egyre inkább mozgalommá szélesül, ezért aztán mint *szervezetet* nevezi meg őket, gyakran már „*Pesti Hírlap-párt*”-ként, a „*Pesti Hírlap szerkesztője és iskolája*”-ként, a „*Pesti Hírlap szerkesztője és véleménytársai*”-ként¹³ emlegeti. A csoportosulást az irodalmi romantikára jellemző nyelvi eszközökkel ábrázolja, amivel sikerül a jelenséget felnagyítani s szinte démonian romboló erőként bemutatni: a „*Pesti Hírlap-párt*” „*ábrándsereg*”, mely „valami képzelet alkotta hazában él, és melly minden gyakorlatit, minden ténylegeset ellenezvén vagy gyanusítván, Magyarország polgári kifejlését szinte lehetetlenné teszi”,¹⁴ programja lidércfény, mely mocsárba vezet.¹⁵

Az általános képfestésben persze fel-feltűnnek a nemzetiségi mozgalmak körül kibontakozó nézetkülönbségek és idesorolható értékítéletek, melyekkel összefüggésben Széchenyi figyelemre méltó kritikát is megfogalmaz. *Liberális* szellemben kifogásolja a vallási és nemzetiségi mozgalmakban és az ellenzék körében megerősödő „visszatorlási” szándékot, és méltányosságot ajánl. Elfogadhatónak tartja a *kulturális asszimiláció* tényét,¹⁶ azonban — mint írja — aki a „mathesis vastörvényeivel” nem számol, sőt „mindinkább zajong bizonyos tárogatók után”, megbonthatja azt az „egyensúlyt”, melynek a magyarság „szinte egyedül köszönheti nemzeti létének s némi szép szabadságának, német, szláv és

¹⁰ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 35–38.

¹¹ *Reinhart Koselleck*: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Bp. 2003. 22–23., 26.

¹² Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 38.

¹³ Uo. 83–86.

¹⁴ Uo. 39–40.

¹⁵ Uo. 51. Széchenyi ezt eredetileg németül a következőképpen fejezte ki: „oder wenigstens mehr Irrlichter, die in Sümpe führen”.

¹⁶ *Velkey Ferenc*: „Törvényt hozni, melly más honunkban lakó nemzetségek jogait biztosítja”. Széchenyi Hunniájának eszmétörténeti jelentőségéhez. In: A szabadság felelőssége. Írások a 65 éves Dénes Iván Zoltán tiszteletére. Szerk. Pénzes Ferenc, Rác Sándor, Tóth Matolcsi László. Debrecen 2011. 158–165.

törökség közt, annyi századok ótai fenntartását”.¹⁷ Kossuth említett cikkére való utalással figyelmeztet, virrasszunk, „nehogy felbőszült garabonczként szilaj erővel ostoroztassanak honunk különajkú népei a magyarság megkedveltetésére”; kulturális egységesülésről beszél, olyan módon, hogy „becsülje meg a magyar maga magát, s csinosodás, értelmi súly és jó ízlés annyi bájaival fonja magát körül, mikép erkölcsi erővel vonzza a hon heterogen felekezeteit”.¹⁸

Ám az érdekek méltánylását kiterjesztené a „felsőbbiségre”, az arisztokráciára és különböző hatalmi körökre is, s így ez a szándék az érvelés liberális jellegét már erősen szűkíti.¹⁹ A birodalmi kormányzás rendszerében pedig kedvezőbb változásokat fedez fel, s arra számít, hogy „megint az élet felé” fordul a magyar, tehát ezért sem tekinti az erős ellenzékiiséget célszerűnek, így „bizonyos nemzeti operatorok” mozgalmát igyekszik elhárítani.²⁰ Arra hívná fel a figyelmet, hogy nagyon sok tisztázatlan eszme zúdult be „egy bizonyos párt némi hőseinek szorgalma által” a közéletbe, vagyis „annyi öntetett újabb időkből a garatra, mikép bizony nemcsak az eddig mindig sötétségben létezőnek és vízhez szokottnak, de a legnagyobb világban és a legnagyobb ingerek közt élőknek is káprázik szeme és szédeleg feje, [...] mert mindez így áll és nem másképp, az van most egyedül a teendő során: a felszínséget talpraesettel, az álokat józan okkal, a hamist valóval verni vissza”. Így magyarázza meg művének címét is: a politika malmában a garatra meggondolatlanul öntött elvek sokaságát fogja megrostálni, úgy, hogy — *fizikai hasonlattal* élve — a gondolatok „a hideg surlódásnak minden hengerein átmenve, végre a tápláló lisztből elválasztassék a korpa, a söpredék: mi okból »Garat« is lőn e közlemény czíme”.²¹

A *Garat* politikai fejtegetéseit *társadalom- és államfilozófiai* ismeretek alapozzák meg, melyeket Széchenyi az 1820-as évek közepe óta több-kevesebb rendszerességgel, programszerűen sajátított el, s majd ebből fejlesztette ki, saját szavaival élve, „politikai tudományát”, melyre aztán folyamatosan hivatkozik is.²² Az 1840-es években Jeremy Bentham hatása széles körűnek látszik. Kemény Zsigmond a fentebb említett történeti időfoglalomban Bentham hatását vélte kiolvashatónak, mint írja, Széchenyi megragadható elemet a „nemzet dicsőségére sehol nem talált a múltban; a nemzet fiatalágán kívül semmi egyébbre a jelenben. A históriát megkicsinyíté, hogy a múltból elvett súlyt a jövődőre vesse” – Kemény szerint ez a gondolat „*Benthamból kölcsönöztetéék*. A francia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem lefordítva, csakhogy Szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király iktattaték ama sorok közé, melyek megmutatandók, hogy a múltban valódi nagyság sehol sincs, s így a jövődőtől lehet mindent várni.”²³ (Kiemelés – V. J.)

¹⁷ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 48.

¹⁸ Uo. 46.

¹⁹ Uo. 36–37.

²⁰ Uo. 41.

²¹ Uo. 54–56.

²² Uo. 94., 98.; *Széchenyi István: Napló*. Szerk., ford. Oltványi Ambrus. Bp. 1978. 415.

²³ *Kemény Zsigmond: Széchenyi István*. In: *Sorsok és vonzások*. Szerk. Tóth Gyula. Bp. 1970. 246–247.

Maga Széchenyi is az angol politikai gondolkodó boldogságfilozófiájának²⁴ ugyancsak szinte szó szerinti idézésével fogalmazza meg politikájának „vég-célját”: „a magyarnak lehető legnagyobb boldogságra emelését”.²⁵ A boldogság fogalmát az *egyén törekvéseiből* építi fel, ám lényegesen kevesebb olvasható a *különböző társadalmi csoportok* (jobbágság, nemesség, polgárság, értelmiség) érdekeiről. Ugyanis az utilitárius filozófia szellemében nem a csoportok, hanem az *egyének* és a haladásgondolat összefüggéseit vizsgálja: „Mi az emberi vagy inkább nemzeti boldogság? Erről százezer, tán több a fogalom. Szerintem általánosan — mert itt is lehetnek kivételek, noha ezek mindig abnormis állapotra mutatnak — szerintem: *sok egyén s család boldogsági öszevege*, t.i. – nyelv és némileg vér által egybefüggő olly egyének és családoké, kik anyagi és lelki mivoltukhoz kötött szükségüket lehető legtökéletesebben kipótolhatják, s pedig, nem képzeletileg, hanem valódiilag”.²⁶ (Kiemelés – V. J.) Ez az érvelés Bentham felfogásához hasonló, akinél a hasznosság elve az egyént csakúgy boldogítja, mint a közösséget,²⁷ ugyanakkor ott a két tényező közötti kapcsolat is alapos kifejtést nyer. Arra a kérdésre, hogy miből formálódik ki a közösség érdeke, Bentham így válaszol: „A közösség érdeke egyike azon legáltalánosabb kifejezéseknek, melyek az erkölcsi frazeológiában előfordulnak: nem csoda, hogy értelme gyakran veszendőbe megy. Ha van értelme, ebben áll: A közösség fiktív *test*, amely az egyes személyekből tevődik össze, kiket úgy tekintünk, mint akik mintegy annak tagjait alkotják. Miben áll akkor tehát a közösség érdeke? – azon külön-külön tagok érdekének összegéből, akikből összetevődik”. Sőt, ennél még tovább is megy, amikor kijelenti, nincs értelme „a közösség érdekéről beszélni, ha meg nem értjük, mi az egyén érdeke. Valamely dologról akkor mondhatjuk, hogy az egyén érdekét előmozdítja vagy érdekében áll, ha az hajlik arra, hogy hozzátegyen élvezeteinek végösszegéhez; vagy, ami egyre megy, hogy csökkentse fájdalmainak végösszegét”.²⁸ Az nem kétséges viszont, hogy mindennél Széchenyi felfogása, főként a *nemzeti közösség* mibenlétét illetően, sokkal differenciáltabb, ugyanakkor nem kerülheti el figyelmünket, hogy milyen jelentős fogadtatásra talál a magyar grófnál az angol filozófus *egyénpontú* társadalomértelmezése is.

Széchenyi kinyitná a felemelkedést az egyének előtt, melyet véleménye szerint nem akadályozhat sem a változtatás gyengesége, sem az ismeretek hiánya: „Az ember boldogsága sem nem ráviteles, sem nemleges valami, vagy más szavakkal: sem pangásban nem maradható vagy egyedül képzeletben festett lét, sem a jobbnak nem ismeréséből eredő megalégedés, hanem — mint érintők — anyagi és lelki szükségének, s most azt tesszük hozzá: mindig növekvő s

²⁴ *Jeremy Bentham: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe.* In: Brit moralisták a XVIII. században. Jegyz. Márkus György, utószó Ludassy Mária. Bp. 1977. 677–774.; *Jeremy Bentham rendszeréről: Michael Oakeshott: Az új Bentham.* In: *Uő: Politikai racionalizmus.* Szerk. Molnár Attila Károly. Bp. 2001. 221–234.

²⁵ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 57.

²⁶ Uo. 57.

²⁷ *Bentham, J.: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe* i. m. 682.

²⁸ Uo. 682–683.

maga előtt el nem titkolható szükségeinek lehető legtokéltosab kipótolhatása”.²⁹ A folyamatos haladást összekapcsolja az emberi minőséggel: „nem illy lelketlen mozdulatlanságra van teremtvé az ember, sem nem öröki álmokra s álmódásra, mellyből felébredés nincs, hanem egyedül azon haladási, azon soha nyugvásra nem lankadó előmeneteli szellemben, mellyet Isten önte keblébe, lelheti földi üdvét”.³⁰ Tehát „Minél nagyobb haladásban van, annál boldogabb; – s minél több jár el ebben jó sikerrel, annál boldogabb az egyes polgárok összeve is, a nemzet. És ha ez igaz, hogy t.i. a munka és szorgalom — mi csak szavakkal más, de magában nem egyéb, az ember szünetleni küzdelme az anyaggal — alkotják *egyesnek*, mint *nemzetnek* egyedüli biztos és tartós boldogsági alapját, és ekkép egyedül szünetleni előmenetelben lelheti az ember megelégedését némi- leg”.³¹ (Kiemelés – V. J.)

A reformokat a *haszonelvűség* szellemében kellene kiformálni, hangzik Széchenyi javaslata már jó egy évtizede. Az egyén boldogulása érdekében szabadon munkálkodhat, a polgárok szabad tevékenységét liberális elvek szabályozzák, ami szerint mindenki kifejtetheti „anyagi és lelki tehetségeit”, „feltéve, *más sajátjának megsértése nélkül*”. (Kiemelés – V. J.) Több helyen olvasható, hogy „nem ajándék vagy embertársa megfosztása teszi az embert boldoggá, hanem egyedül azon szabad kör, mellyben testi lelki bilincs nélkül szabadon munkálhat anyagi és szellemi vágyainak kifejtésén”.³² Végül is az látható, hogy Széchenyi a társadalom boldogulását (a *haladást*) a haszonelvűség szellemében az egyén szabad tevékenységéből bontakoztatja ki, melyet csak mások szabadsága korlátozhat. Láthatóak azonban álláspontjának világos határai is azokban a fejtegetésekben, melyek az engedőleges örökváltság vitájában a jobbágyság telki földre vonatkozó jogainak a körülírása kapcsán³³ fogalmazódtak meg. Miközben Kossuthék a jobbágyok számára egyre kedvezőbb megoldások irányába haladnak, ő a kölcsönös „érdekkímélet” hangoztatásával az arisztokrácia érdekeit is az asztalra teszi, s a „Pesti Hirlap et Co.” működését úgy írja le, mint amely a „sajátunk megtámadását” vonja maga után. Kossuth körét társadalmi feszültség keltésével vádolja meg, mondván, ennek a körnek köszönhetően „nemcsak étvágyat kapott a kész vagyonra az alantibb osztály, de prófétáitul izgatva s rátanítva, hogy mindaz, mit érette tettek, nem volt ajándék, hanem egyedül bitorlott sajátjának visszaadása, s hogy ő nem szorul engedményre, de jogokat követelhet, azon eszmére is hevült, miszerint minden birtokot, minden vagyont bitorlottnak, sőt egyenesen tőle elraboltnak kezd tekinteni már”.³⁴

Mindannyiszor visszatér a haladást korlátozó, illetve azt túlfeszítő felfogás bírálatára, és igyekszik *középen* helyet foglalni. Körvonalazza a saját politi-

²⁹ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 58.

³⁰ Uo. 59.

³¹ Uo. 61–62.

³² Uo. 69.

³³ Varga János: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. Történelmi Szemle 7. (1964: 2. sz.) 378–388.; *Uő*: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái, 1767–1849. Bp. 1967; *Orosz István*: Széchenyi és a jobbágykérdés. Agrártörténelmi Szemle 4. (1962: 1–2. sz.) 52–94.; *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok 86. (1952: 3–4. sz.) 509–592.

³⁴ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 69., 78.

kai pozícióját: „Ne legyen ez okbul még a legalantabb állónak is boldogsági köre határok közé szorítva, hanem fejtse ki magát, s emelkedjék testi- és lelkileg mindenki, milly magasra csak bírja.” Fontos azonban a reform „*logikai rendje*”, amelyben döntő szempont, „nehogy időelőltiek után sóvárogon a község, mielőtt az időszerintiek el volnának érve, és mindenekelőtt nehogy egyik a másiknak állja útját, egyik a másiknak rovására emelkedjék.” Leszögezi, hogy reformrendszerében e „tengely körül forog a kérdés”.³⁵ Azonban nem kerülhető meg, így minduntalan visszatér ahhoz a kérdéshez is, hogy ki alakítsa ki a sorrendet.

Az egyén emelkedését csak *fokozatosan* tudná elképzelni, s a megalapozatlan gyarapodási vágyat helytelennek, az erre vonatkozó politikai ösztönzést pedig kifejezetten károsnak tartja. Ezen a téren érvelésének *konzervatív-romantikus* hangulata van, ugyanis a társadalmi feszültségek által kiváltott mozgalmakat „természetelleni irányként” írja le, s eredetüket egészen különös módon magyarázza el. Lázítók és bűnösök, kik az egyént minden kulturális előkészület nélkül, „álmainak bájkertjéből a valóság rideg parlagára egyszerre s előbb lökik ki, mintsem ezen módja volna elvesztett virágit valódi gyümölcselel váltani fel, azaz: ha mindenképpen, úgyszólván mesterségesen ébresztenek benne előmeneteli, felemelkedési vágyat, — melly benne magátul mindegyre nő, és a legkisebbtől is meggyúl, — mielőtt bilincsei ketté volnának törve”.³⁶ A *Pesti Hírlap* körének politikai szándékait éppen azért hibáztatja, mert rossz időpontban elfogadhatatlan eszközökhöz nyúl. Helyteleníti, hogy e társaság a reformok ügyét a politikai nyilvánosságban megvitatás tárgyává emelte, ugyanis azt állítja, hogy a bécsi kormányzat köreiben a következő országgyűlés közeledtével kedvező fordulat tapasztalható. Úgy látja, hogy Kossuth társadalmi mozgalmat szervezett, ahelyett hogy az elnyomottakat, kiknek „bilincsei már-már tágulvák, sőt kettétörvők, saját tenyerére, saját velejére utasítják [...] leginkább, és mert haladunk és nem pangunk”, így az lenne a helyes, ha az elnyomottakat „kitűrésre intenek, szorgalomra tanítanak s méltánylatra oktatnak [...]; e helyett mások vagyonát teszik gyűlöletessé, hozzák kérdésbe, és e szerint benne számtalan spurius appetitusok mellett inkább csak kész vagyonrai szomjat, mint munka utáni vágyat gerjesztenek”.³⁷

Széchenyi érezhetően törekszik arra, hogy a változáshoz fűződő és általa körvonalazott kétfajta viszonyt, *a reformokat elutasítók és a reformokért mozgalmakat generálók* törekvéseit összemossa. Egyrészt úgy fogalmaz, hogy „a tendők legsűrűtöbbike, Magyarország minden lakosit hova-hamarább a szabad polgáriság körébe állítani”, ami azonban „senkinek legkisebb kárával sem jár, midőn viszont mindenkinek hasznos és ekkép valamint a legzsugoribb szemében is elfogadható, úgy gerjeszt háládatot a legalacsonyabb szívekben is”. Hangsúlyozza, hogy ezt csak *a társadalmi egyensúly* megtartásával, nem pedig politikai mozgalmakkal lehet elérni, tehát bírálja „a túlhajtót nemkülönben, mint az egyedül palástoló szerekkel orvosolni akarót”, s cselekedeteiket politi-

³⁵ Uo. 67.

³⁶ Uo. 62–63.

³⁷ Uo. 63–64.

kai „bűnnek” nevezi.³⁸ Viszont a „lépcsőnkénti” változás jó példajaként hozza fel — s 1842-ben itt talán meg is állna — a jobbágyok telki haszonvételeire vonatkozó jogainak elismerését, valamint a szabad egyezkedésen alapuló örökváltságot, illetve a nem nemesek jogainak büntetőperekben történő kiterjesztését tartalmazó 1836-os és 1840-es törvényeket.³⁹

Ahogy Széchenyi művében előrehalad, mind határozottabban kibontakozik az a szándéka, hogy Kossuthot és körét *eliminálja* a közéletből. Törekvéseit mivel támasztja alá, mire hivatkozik? Meglepő módon kifogásolja a politikai működés határainak megszabási módját: „Illy körnek megnyithatása, de csak tágíthatása is azonban, mellyben Magyarország minden lakosa teljes vagy legalább nagyobb szabadsággal mozoghatna, mint az eddigiben, minden jelenetek szerint ezuttal el van hibázva.”⁴⁰ Úgy látja, Kossuthék túl szélesre tárták a kapukat, a reformok törvényekké alakításához pedig politikai nyugalomra van szükség. A „túlbugók” zavart keltenek, a „liberalismus útjainak és nem ritkán egészen félrevezető ösvényeinek márul holnapra oly indiscret negéddel és úgy annyira minden cél és mérték nélkül, mikép a haladás embereit compromittálva, és a visszahatás törvénye szerint, bizonyosan akaratum ellenére, a jobb számolásnak már-már engedni hajlandókra túlhevűkben fagyos vizet öntve, oly csökönyös mozdulatlanságra ütötték-verték a nagyobb részt, mihez képest ha nem is tevők az előmenetelt, az oly szükséges előmenetelt éppen lehetlenné — mi a legnagyobb kérdés, és mellyre én saját nézetem szerint azt mondom, lehetlenné tették — legalább úgyannyira nehezíték és egybebonyolíták azt, mikép — mint érintém — csuda lesz, ha most elmulasztásainál fogva elkerülhetetlen és hovahamarábbi enyészetének alapját meg nem veti a magyar”, vagyis röviden szólva ők azok, akik vágtatnak, s ezzel magát a haladást compromittálják.⁴¹

Újabb *elméleti szintje* mutatkozik Széchenyi szövegeinek, amikor teret nyit a tömeg politikai szerephez juttatásával szembeni bizalmatlanságának. Számos hazai kortársához hasonlóan⁴² Széchenyi is aggodalommal tekint a kulturálisan és vagyoniilag formátlan tömegre, és így közel áll *Thomas B. Macaulay* véleményéhez, aki szerint „a nemzetet nem pusztá számok, de tulajdon és intelligencia által kell kormányozni”.⁴³ Ennek szellemében azt fejtegeti: „Mesterségesen fel van korbácsolva az alantibb osztály, s némileg vérszemet kapott. Nem tört a magasra csigázott szenvedelmének tüze ugyan még ki, hiszen az egész nem érett még, ámde jól el van vetve magva, s csak a gyermekeszű, ki a veszély előtt behúnyja szemét, vagy azon vak, ki látni nem bír vagy

³⁸ Uo. 71.

³⁹ Uo. 72.

⁴⁰ Uo. 74.

⁴¹ Uo. 77–78.

⁴² Összehasonlításként lásd Kemény Zsigmond politikai felfogását: *Veliky János*: Kemény és a politikai nyelvek a reformkor második évtizedében. In: *A sors kísértései. Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály. Bp. 2014. 47–48.

⁴³ *Guido de Ruggiero*: *Geschichte des Liberalismus in Europa*. München 1930. 97–98. – Macaulay jelenlétéről a magyar gondolkodásban: *Szegedy-Maszák Mihály*: *Költői megformáltság Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban. Irodalomtörténeti Közlemények* 80. (1976: 3. sz.) 352–366.

látni nem akar, tagadhatja, hogy valóban már jól elkészült a forradalmi anyag, s előbb gyulladásba lobbanhat az egész, mint akárki gondolhatná is, ha nem tállatitik rögtön mód, a szenvedelem és gyűlölet magvát kiirtani vagy legalább paralyssálni előbb, mintsem késő volna.”⁴⁴ A „Pesti Hírlap szerkesztője és iskolája” azáltal, hogy felkorbácsolja a tömeg érzelmeit, a politika tényezőjévé teszi azt, így követi el a legnagyobb hibát.⁴⁵ Igen élénk színekkel jellemzi e csoport működését: Kossuth csoportja „duflázza [...] a dosist, szúr, virgáz, gyanusít, lealacsonyít”,⁴⁶ máshol viszont már az ideológiai pozíciót is megjelöli, amikor „lamennais-i” módszereket⁴⁷ emleget. A műveletlen tömeg bevonása a politikai közélet döntési fórumaiba s „korbácsolási módszerrel” önálló tényezővé emelése Széchenyi szerint megzavarja a változási „systema” nyugodt kereteit, így majd a formátlan tömeggel már „senki a világon nem boldogulhat többé”; meg is kérdezi, hogy „vajjon a felingerlett, felbőszült, szenvedélyektől vakká lett sokaság ugyan jobb-e, több-e a vadállatnál?”⁴⁸

Az ideológiai vonásokkal is körülírt csoport működését oly mértékben károsnak tekinti, hogy kijelenti, most ismétellen fellép ellene, ám nem kerülheti ki azt a két évvel korábban a közéleti vitákban feltűnt megállapítást, hogy programja tartalmi tekintetben alig különbözik Kossuthétól. Korábban, a *Kelet népe*-vitában ezt az ellentmondást úgy oldotta fel, hogy elsősorban Kossuth *modorát* kifogásolta, ami azonban akkor sem volt elég meggyőző. Erre, illetve a modor és a tartalom világos megkülönböztetésének a jelentőségére egykor Dessewffy Aurél is felhívta a figyelmét, azzal a megjegyzéssel, hogy Széchenyi a modor bírálatára azért helyezett oly nagy hangsúlyt, mert a program tartalmával nem akart szembefordulni. A *Kelet népe*-vitában így fogalmazott: „Van egy más gyengéje a nemes gróf állásának. Ő elvállalja az elveket, miknek a Hírlap hódol; helyesli az irányt, mellyet követ, s így kénytelen minden különbséget önmaga s a Hírlap közt annak modor- és taktika-beli hiányaira visszavezetni”.⁴⁹ Kedvelt fogalmát Széchenyi most is előveszi, és hangsúlyozza, hogy számos fontos, a feudális világ haladást gátló tényezőinek megítélésében nézetazonosság létezik közte és Kossuthék között: „mennyi már megnyert gyümölcs vész illyféle feudális maradványok által el”, fejtegeti, s arra a következtetésre jut, hogy az ellenoldalon „mi az elveket illeti, nemcsak legkisebb kárhozatos nincs, sőt ezek egyenesen ollyasok, mik minden becsületes és józan kebelben okvetlen kénytelenek legőszintébb sympathyát gerjeszteni”.⁵⁰ Korábbi véleményét a *Garatban* most annyiban megváltoztatja, hogy már nem csupán Kossuth „*modorát*” kifogásolja, de részben a reformelképzelések *tartalmát illetően is* eltéréseket jelöl meg. *Politikai pozícióját* a következőképpen vázolja: „csakugyan megint a régi eredményre jövök és szinte megint azt, mit mondtam, hogy t.i. a Pesti Hírlap szerkesztője- és társainak szinte minden elveivel — tehát *csak ke-*

⁴⁴ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 79.

⁴⁵ Uo. 83.

⁴⁶ Uo. 80.

⁴⁷ Uo. 84.

⁴⁸ Uo. 82–83.

⁴⁹ *Dessewffy Aurél*: X.Y.Z. könyv. Pest 1841. 42.

⁵⁰ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 91–92.

veseket kivéve — kezet fogok, ámde modorját olly felszínesnek, olly tapintat nélkülinek, olly annyira czéltul vezetőnek és ekkép bizonyosan mindent megrottónak tartom, mikép alig hiszek többé olly combinatiót lehetségesnek, mellyhez képest vele s embereivel egy hajóban lehetne evezni, és itt egyesén és minden tétova nélkül őt és iskoláját vádoló, [...] miszerint túlhevüknél fogva ők hajtották *mozdulatlanságra, csontmerevedtségre* a hont, s ekkép nekik köszönhetjük, és őket illeti a közhála, ha elmulasztások által ismét tespedésbe és innen végvonaglásba sülyed a hon”.⁵¹ (Kiemelés – V. J.)

A reformhajlandóság megnyerése, illetve megtartása érdekében több irányban, így az arisztokrácia tekintetében is *érdekkíméletet* szorgalmazott Széchenyi. A többször említett szempont, hogy a szerepköröket nem szabad átlépni, nem csupán a politikai, hanem a *társadalmi státusra* is vonatkozik: „a szerepek össze nem kevertetnek, de általjánosan mindenik szorosan a magáénál marad”. Ez például azt jelenti, hogy aki „nihil habens születvén [...] nem erőlteti vexillio gerensként a nemességnek minden pénztárhoz, s pedig nem abbul vevő, de befelé fizető járulását, [...]”; ha B. középrendű és vagyontalan lévén, nem pontosítja össze legjobb tehetségét a főrendek és a vagyonosok meg nem szűnő csépelesére; ha X., mert magyar nemes ember, nem tűzi ki a kereskedőt, a zsidót üldözési tárggyul; ha Y. viszont, mert kereskedő vagy zsidó, nem iparkodik állítani a magyar nemes embert a neveltség színpadára”, és így tovább, folytatja még hosszan.⁵² A „szereptévesztés” példajaként azonban maga is meglehetősen szélsőséges hangulatba csúszik, és egy „füredi társaságra” hivatkozik, ahol beállítása szerint a reformokkal összefüggésben egyébről sem volt szó, mint arról, hogy „mikép zsebelje egyik a másikat”.⁵³

S az *érdekkímélet* természetesen és különösképpen vonatkozik a magyar arisztokráciára, mellyel összefüggésben nem tagadhatja a személyes érintettséget sem. Úgy érvel, hogy „országunk nem tabula rasa”, s „résztint testületemhez hű, mellybe egyébiránt nem magam helyezém magamat, de a sors, gyengédebb becsületéremnél fogva nem tűröm, nem tűrhetem, hogy bárki is paczkázhasson hasonnemű czímen szakadatlanul és systematicé” a főnemességgel.⁵⁴ Ebben a szellemben kifogásolja, hogy Kossuth és köre „véres háborút indítottak és viselnek a magyar aristocratia ellen”, ám jellemző módon elsősorban nem történeti érdemekre hivatkozik, hiszen azt korszerű időszemlélete jobbára kizárja, hanem a reformáláshoz szükséges „jószándék” megnyerésére és az erő tényére való utalással él.

Műve befejező szakaszában jelentős terjedelmet szentel Magyarországnak és a Habsburg Birodalom viszonyának. Ebben az összefüggésben ugyancsak az érdekek *egyeztetését* szorgalmazza, és hangsúlyozza a haladás tekintetében is az érdekazonosságot: „Nem is erősödtünk viharok közt mi magyarok, mióta önállóak lenni megszűntünk, de dynastiánk sem erősödött annyira, mennyire erősödhetik vala általunk, ha a helyett, hogy viszonos előmenetelünket egymás

⁵¹ Uo. 85–86.

⁵² Uo. 105.

⁵³ Uo. 124.

⁵⁴ Uo. 116.

csorbításában kerestük jobbadán, inkább őszintén megismertük volna, mennyire vagyunk egymásnak szükségesek, és milly kevésé lehetünk egymás nélkül.”⁵⁵ Fejtegetésének háttérében olyan hírek és feltételezések állnak, hogy a bécsi kormányzat reformokra készül, s az majd hasonlít a magyar reformtörekvésekhez.⁵⁶ Széchenyi politikai pozíciója azonban ebben a tekintetben is kétségtelenül bizonytalan, és külső kitettsége rendkívül erős, hiszen szinte minden azon múlik, hogy milyen tervek forognak az abszolutista kormányzat képviselőinek a fejében, és ezekben a tervekben milyen szerepet szának Széchenyinek. Az azonban megkockáztatható, hogy ebben a kapcsolatban egyik fél sem egészen naiv, és a manipuláció mindkét oldalon létezik. Széchenyi részéről azonban az egyeztetés szándéka kétségtelenül őszinte, ezért is folyamatosan ismételteti azt az érvét, hogy „itt van ideje elvégre kölcsönös jövőnket szilárdabb s biztos sarkalatokra állítanunk, mint valának mindazon fogások és kétértelműségek, melyek által egyik rész a másikon nyerekedni törekedett, mintha bizony Magyarországy gyengítésével erősödnék Ausztria, vagy viszont a közbirodalom megakasztása által férfiúsondnék a magyar hon”.⁵⁷

Széchenyi kijelenti — talán őszintén hiszi, talán reméli, de legvalószínűbb, hogy mindkét állítás megállja a helyét —, hogy a bécsi kormányzat támogatja a polgári reformokat Magyarországon: „soha nem mutatott kormányunk nemzetiségünk és alkotmányunk iránt több hajlamot, mint kivált néhány évvel ezelőtt”.⁵⁸ S ezt azzal kapcsolja össze, hogy a másik oldalon, az ellenzéki ségen is változtatni kell: „nekünk is módosítanunk és közelítenünk kell, ha hogy Magyarország lehető legnagyobb boldogsági kifejtése valóban fő és egyedüli célunk és nem az oppositio mezején nyert népszerűség fenntartása és minden módoni bővítése”.⁵⁹

Ebben az összefüggésben hosszan foglalkozik az „*oppositio*” fogalmának értelmezésével, és azt ajánlja, hogy az „*új helyzetben*” az ellenzékét az „értelmesség” és az „okosság” vezesse. Utóbbi fogalom német eredetije, a „*Klugheit*”, melyet Széchenyi a kéziratban felemlít, összetett jelentéstartománnyal rendelkezik, nem csupán a „bölcsséget”, hanem a „*prudentiát*”, a „mérésékletességet” is kifejezi. Széchenyi értelmezésében e fogalom egyrészt társadalmi tartalommal bír, mely az érdekek kölcsönös méltánylásában testesül meg, mint írja, ez a „*széplelkű mérséklet*, egyedül azon rokonkeblű kölcsönös méltánylat és nemes magatartás mentheti meg a sülyedéstül és vezetheti biztos és dicső nemzeti öbölbe” a magyarokat, ami természetesen felfogása szerint egyfajta érdek-egyesítést, *érdekkíméletet* jelent. (Kiemelés – V. J.) Ám Széchenyi értelmezésében a fogalom politikai tartalommal is bír, ugyanis a politikai ellenzékétől is elvárna ebbe a fogalmi körbe tartozó tulajdonságokat, hogy tudniillik ez a kör

⁵⁵ Uo. 126.

⁵⁶ Lásd a birodalmi kormányzat terveiről és a Széchenyihez fűződő viszonyról: *Andics Erzsébet*: Metternich és Magyarország. Bp. 1975. 41–130.; *Varga J.*: Helyét kereső Magyarország i. m. 9–24., 176–184.

⁵⁷ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 126–127.

⁵⁸ Vö. a Birodalom és Magyarország viszonyának értékelését a *Hunniában*: *Deák Ágnes*: „Ausztriának semmi joga hozzánk”. Széchenyi Hunniája. In: A szabadság felelőssége i. m. 143–149.

⁵⁹ Uo. 130–131.

megkülönböztetett módon tartson mértéket és *legyen mérsékelt*.⁶⁰ Ez az értelmezés a *Hitel*ben kifejtett felfogására utal vissza, ahol az ellenzék („ellenzést”) csupán a megismerés eszközeként mutatta be, az „oppositiót” a „felvilágosító ellenzés” szerepkörébe helyezte, és azt fejtegette, hogy „soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára s tökéletes súlyegyenbeli járására vezényelni, s a Minisztériumot arra kényszeríteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intézzen el, a mi a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli – ezt érti az Angol s minden józan az oppositión”.⁶¹ Ennek a meghatározásnak a visszfénye tűnik fel a *Garat*ban, amikor „dicséretes oppositioról” esik szó, melyre „a lehető legtöbb értelmesség kifejtése” jellemző.⁶²

Széchenyi 1842-ben kétfajta ellenzékét különböztet meg, aszerint mérlegel, hogy „mily benyomást tehet kormányunkra, s azt mily hangulatba hozhatja olly oppositio, melly a gyanúsnak tajtékával legtisztább szándékú és legjózanabb felfogású céljait is bepiszkolja, és melly ellenzése által még azt is meghiúsítja, mi leginkább a nemzet javát eszközlé”. Ebből a dilemmából vonja le aztán a következtetést, hogy „van méltányos, loyalis és ekkép »nagy súlyú« oppositio e világon, úgy lehet viszont »ujjhúzási, bosszantói« és ekkép »kis súlyú«, vagy jobban mondva, »ellensúlyú« hetvenkedés”,⁶³ s ő ebben a helyzetben — eltérően a *Hunniában* foglaltaktól⁶⁴ — az előbbi mellett teszi le a voksot, a „bonyolult birodalmi kapcsolat” következményeire való tekintettel is. A kormányváltás lehetőségével, miként egy évtizeddel korábban, most sem számol, ami politikai és társadalmi realitások (birodalmi kapcsolatok és a reformátalakulásban szerephez jutó társadalmi csoportok közötti „érdekkímélet”) által motivált alkotmányos felfogásának a határait is jól körülírja.

Az Akadémiai beszéd

Széchenyi „Kossuth és köre” ellenzéki működéséről kialakított felfogását — valójában nem teljes körűen — 1842. november 27-én akadémiai elnöki megnyitóbeszédében a szélesebb nyilvánosság elé tárta. A Pest vármegye üléstermében elmondott beszéde, az úgynevezett *Akadémiai beszéd* így is nagy meglepetést keltett, feljegyezték, hogy a jelen lévő Pulszky Ferenc a beszéd hallgatása közben egészen elsápadt, pedig az elhangzottak a *Garat* mondanivalójának csupán egy részét tartalmazták, teljesen hiányoztak belőle a társadalomfilozófiai fejtegetések vagy az arisztokrácia érdekkíméletét szorgalmazó, illetve az ellenzéknek szánt alkotmányos szerepkört kifejtő részek, és a hangnem is sokkal mérsékeltebb volt, csupán az ellenzék nyelvpolitikai törekvéseit bíráló hangsúlyok utaltak koncepciójának lényegi összefüggéseire. Aztán az *Akadémiai beszéd* 1842. december 23-án nyomtatásban is megjelent.⁶⁵

⁶⁰ Uo. 108–109., 135.

⁶¹ *Széchenyi István*: *Hitel*. Pest 1830. 38–39., illetve XVIII., 28., 33., 142., 161.

⁶² *Széchenyi István* írói és hírlapi vitája. I. i. m. 142.

⁶³ Uo. 142–146.

⁶⁴ Lásd *Deák Á.*: „Austriának semmi joga hozzánk” i. m. 143–149.

⁶⁵ *Széchenyi István* írói és hírlapi vitája. I. i. m. 148., 196.

Az Akadémia alapítóinak szándékaira történő utalással komoly nyelvfilozófiai fejtegetéseket hallgathatott a közönség a „tisztá fogalmak” jelentőségéről.⁶⁶ Hallhatta, hogy a pontos kifejezésektől függ a nyelv közéleti szerepe, hogy sok múlik a „kiképzett”, a „határozott” fogalmakon, ezért „nem csak látszólag, de valósággal sem lehet a nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tenni-valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudományok szabatosságához”. Széchenyi kifejti, hogy az alkotmányos politikának életet adó vitákat csak *korszerű fogalmakkal* lehet megvívni, tehát a *modern politikai gondolkodásra* az jellemző, hogy „egyedül csak [...] szorosan meghatározott definiciók következtében lehet nagyobb szövevényű fejtegetések- és vitatkozásokban, aránylag könnyen vagy csak általjában is célhoz jutni, t.i. az igazságot teljes világba helyezni, s ekkép rábeszélni s győzni”.⁶⁷ Aztán a nemzeti műveltség értelmezésének a sokoldalúsága is megjelenik, amikor az Akadémia nyelveművelő funkciója mellett említés történik a természettudományok „polgári életre” kifejített hatásáról is.⁶⁸ Széchenyi nagy jelentőséget tulajdonít annak, aki a nyelv „szabatosságának” a kiformálásával foglalatосkodik, mint megjegyzi, róla szokták mondani, „megelőzte nemzedékét”.⁶⁹ Az akadémikusokra adott esetben politikai szerepet is kioszt, amikor felszólítja őket: „könnyítsük és segítsük mi is elő legjobb tehetségünk szerint a haladók magasztos pályáját; buzgólkodjék ennekokáért társulatunk minden tagja nyelvünket a definícionak lehető legtisztább fokára állítani, mi által felette *sok veszélytől megmentjük az igen is gyors léptekkel haladókat*”.⁷⁰ (Kiemelés – V. J.)

A nyelvemléti fejtegetések aztán átvezetnek Széchenyi konkrét politikai céljához, beszél a már Pesten is egyre feltűnőbb formában megmutatózó illír, illetve pánszláv törekvésekről,⁷¹ valamint az erre a magyar nemzeti gondolkodásban jelentkező válaszokról. De főképpen az ellenzék *nyelvi mozgalmakban is megmutatózó karakteréről*, illetve bírálatáról esik szó. A magyar nyelveművelés funkciójával alapított Akadémia egyik kezdeményezője a kibontakozóban lévő nyelvi küzdelmekben megmutatózó magyar álláspontonról nagyon szigorúan nyilatkozik: „én legalább, felette kevés kivétellel, alig ismerek egy valóban buzgó magyart [...], ha rögeszméje (fixe Idee) pendittetik meg, többé kevesebbé ki ne vetkeznék a kölcsönös méltányosság, sőt az igazság szabályaibul is némileg, ha nyelvünk s nemzetiségünk ügye kerül szőnyegre [...] nemzetnek békés ujjászületési működésében azonban ha nem is gyávaság, felette nagy bűn, és a legkimélőbb kitétellet minden esetre nem kevésb, mint szánakozásra méltó, maga magán uralkodni nem tudó pajzánság.” Az a véleménye, hogy ilyen helyzetben „a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlen egy igazságtalanság ezer megbosszulót szül”.⁷²

⁶⁶ Uo. 153.

⁶⁷ Uo. 160.

⁶⁸ Uo. 154.

⁶⁹ Uo. 161.

⁷⁰ Uo. 191.

⁷¹ Lásd ennek igen alapos bemutatását: *Varga J.*: Helyét kereső Magyarország i. m. 41–114.

⁷² Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 170–171. – *Vélkey F.*: „Törvényt hozni, mely más honunkban lakó nemzetségek jogait biztosítja” i. m. 150., 159–162.

Az éles bírálat több oldalról is sértődött elutasítást váltott ki, mely bizonyos értelemben alappal bírt, hiszen az Ausztria irányából érkező asszimilációs törekvések először épp a magyarok ellen irányultak, amit a vármegyék segítségével sikerült elhárítani. Ezzel tisztában van Széchenyi is, utal is rá: nem lehet a múltat a jelenel összekeverni, és téved az, aki úgy viselkedik, „mintha jelenleg is törökkel vagy francziával kellene vívnia, észre sem vévén, hogy az nem kontyos, se nem veres sipkás, kivel dolga van, de egyenesen a civilisatio”.⁷³ Az asszimilációt nem utasítja el, csupán annak erőszakos formáját helyteleníti, mert „az *enthusiasmus* ritkán használ, a hóbort pedig mindig árt, de egyedül a józan, a kiábrándult felfogás, és kirekesztőleg csak az összevető s kiszámító többség győz”, vagyis a civilizáció eszközeivel élő kulturális beolvasztást, melyet „*olvasztói felsőbbségnek*” nevez, nem utasítja el.⁷⁴ (Kiemelés – V. J.)

Az erőszakosan „*olvasztókat*” elsősorban az „*oppositio*” soraiban véli felfedezni. Széchenyi erre utal, amikor mindkét csoport jellemzésére hasonló kifejezéseket alkalmaz, és azokat közvetlenül összekapcsolja: „nemcsak mulasztás, de *tulhév* által is lehet olvasztgatni a hazán, vagy más szavakkal: hogy nemcsak a »semmit nem tevők, álgönyörök közt élő, a haza zsirját ingyen szívók« hosszú serege járul köz anyánk gyengítéséhez és végképi meggyilkolásához, de hasonlólag a *magas paripán ülők* azon parancsoló osztálya is ront a hazán, mely *indiscret negédtől* hajtva, elég előkészület nélkül, minden erővel szembeállni buzog”.⁷⁵ (Kiemelés – V. J.) Ilyen formában is igyekezik az ellenzék egyik politikai hibáját, a *mérséklet hiányát* bizonyítani: „hol a mértéken tuli erőltetés és zaklatás makacs ellenszegülést szül, ott a visszatörések elmulthatlanul mindig bekövetkező hada közt annyira felhevül, s oly vak s makacs szenvedélyességre fajul a nagy közönség, mikép bármily óvakodást gyanúsítva, bármily okot félrelökve, felbőszült, fékeiből kibontakozott árként mindent magával sodor a megtámadási párt”.⁷⁶ (Kiemelés – V. J.)

A *Garathoz* hasonlóan az *Akadémiai beszédet* is a *Klugheit* értelmezéséhez vezet el. Azt javasolja az Akadémiának, hogy alkossa meg e görög-római tradíciót és korszerű polgári erényt egyaránt hordozó fogalom magyar megfelelőjét, mely aztán kerüljön be a magyar politikai gondolkodás szótárába, mivel az „minden erények közt legtovább vezet”.⁷⁷

Pozíciókijelölő politikai viták

A „Pesti Hírlap-kör” és Széchenyi vitái

A magyar politikai gondolkodás ideológiai kategóriái korszerű értelmezésben a 18–19. század fordulóján jelennek meg. Az értelmezésben külföldről, például Göttingából (ahol Schlözert hallgathatták) a felvilágosodás és a racionaliz-

⁷³ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 174.

⁷⁴ Uo. 174–175., 184.

⁷⁵ Uo. 186.

⁷⁶ Uo. 191.

⁷⁷ Uo. 194–196.

mus eszméjével hazatérő diákok csakúgy szerepet játszanak, mint az itthon is (gyakran főúri vagy kollégiumi könyvtárakban) hozzáférhető jelentékeny szakirodalom olvasása. Hasonlóképpen mérlegelendők a korszak egészére jellemző magánutazások, melyeknek szellemi hozadéka jól felmérhető olyan szerzők utleírásaiból és naplóiból, mint Széchenyi István, Bölöni Farkas Sándor vagy Szemere Bertalan. A francia államelmélet gyakran német közvetítéssel érkezik, például Christian Wolff révén, s a Habsburg-monarchia teoretikusai, Sonnenfels vagy Martini, ugyancsak ismertetik a felvilágosodás államtudományi eszméit, ők viszont a francia természetjogot az abszolút monarchiához igazítják.⁷⁸

A századelő politikai fogalmi gondolkodásában az igényes, differenciált megközelítéseket segíti *Kant Zum ewigen Frieden* című irata, azáltal, hogy értelmezi a különféle uralmi formákat: fejedelmi uralom, nemesi uralom, népuralom (*forma imperii*), ugyanakkor szól az államhatalmi ágak szétválasztásáról és az uralkodási formákról (*forma regiminis*), benne a polgári képviselő elvéről. Nála kedvező megítélést a fejedelmi uralom kap, mert véleménye szerint a képviselő elvével az egyeztethető össze a leginkább, míg a nemesi uralom, s főként a népuralom arra szinte alkalmatlan.⁷⁹ Kant magyar értelmezései egészen különböző kontextusban jelennek meg, például Batsányi *Der Kampf* című költeményében és a hozzá fűzött *Toldalékban* a fejedelmi uralommal egyesített képviselői elv kapja — Kant nyomdokain haladva — a legkedvezőbb megítélést („republikánus és konstitucionális monarchia”), erre épül aztán az úgynevezett magyar bonapartizmus gondolata,⁸⁰ mely szerint a Habsburg Birodalomból kiszakadó és a Napóleon fennhatósága alatt átrendeződő Európában elhelyezkedő Magyarországon intenzív polgárosodás várható.⁸¹ Az abszolutizmus reformjainak minőségével szemben azonban egyre növekvő bizalmatlanság alakul ki, Metternich politikája manipulálja és taszítja a szereplőket, a rendszer folyamatosan viták középpontjában áll, ám a hozzá fűződő remények — nyilvánvaló és elfedett kényszerek szorításában — egészen az 1848-as forradalomig léteznek.

A századfordulón számos politikai fogalom már reformkori értelemben jelenik meg. Az irodalomtörténet-írás például úgy látja, hogy a korszak egyik legkitűnőbb politikai teoretikusa, Batsányi használja elsők között modern értelemben a *liberális* jelzőt,⁸² s a közös liberális olvasmányélményből származtathatóan majd ezt viszi tovább a fiatal Kölcsey és Kállay Ferenc reformizmusa.⁸³ A változást remélő magyar reformerek a fejedelmi hatalommal szemben a kép-

⁷⁸ *Benda Kálmán*: A magyar jakobinus mozgalom története. In: *Uő*: Emberbarát vagy hazafi? Bp. 1978. 112–114., 129.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 593–594.

⁷⁹ *Immanuel Kant*: Az örök béke. Ford. Babits Mihály. Bp. 1985. 21–24.

⁸⁰ Lásd *Tarnai Andor* Batsányi-kérdésben előadott vitaindítóját: Batsányi *Der Kampf*-ja. Irodalomtörténeti Közlemények 71. (1967: 3. sz.) 265–270., valamint *Benda Kálmán* A jozefinizmus és jakobinuság kérdései a Habsburg-Monarchiában című tanulmányát: *Történelmi Szemle* 8. (1965: 4. sz.) 387–422., és főként *Szauder József*: Géniusz és torzó. In: *Uő*: Az Estve és az Álom. Bp. 1970. 297–307.

⁸¹ *Szauder J.*: Géniusz és torzó i. m. 303.

⁸² *Tarnai A.*: Batsányi *Der Kampf*-ja i. m. 267.

⁸³ *Szauder J.*: Géniusz és torzó i. m. 301., 305–306.

viselet elvére, míg a nemesi alkotmánnyal szemben a felvilágosodás szerződéselméletére hivatkoznak. A patrióta és szabadság gondolat vezérelte nemesi-polgári értelmiséget (Koppi Károly, Kazinczy, Batsányi, Berzeviczy) az ellenzéki nemességhez, a vármegyékhez kezdetben vékony szálak fűzik, döntő politikai fordulat akkor következik be, amikor ez a kapcsolat a következő generációk gondolkodásában szorosabbá válik.⁸⁴

Egy-egy fogalmat persze még az 1830-as években is *differenciálatlanul* használnak, de a politikai irodalom mind pontosabban törekszik kifejezni az ideológiai jelenségeket, az 1840-es évek (1841, illetve főként 1842–1843) vitáinak szereplői pedig már tisztább és differenciált formában alkalmazzák is *politikai pozíciók kijelölésére* e fogalmakat. Az említett fogalmak új ideológiai-politikai irányzatok sarkköveit képezik, és jelzik az alkotmányos polgári intézményrendszer *fokozatos* megformálódását.

A fokozatos polgári átalakulás természetét mutatja meg, hogy az új vonások *nem kötődnek egy társadalmi csoporthoz*, különösen nem magához a polgárságnak mondott és meglehetősen csekély számú réteghez, hanem polgári szerepkört betöltő (a kiváltságos rendekhez vagy egyre többször polgári, jobbgyi származású értelmiségi) *személyekhez* csakúgy, mint csoportokhoz, ahol *kellemő műveltség* és politikai szándék összpontosult. Ugyancsak a fokozatos átalakulást jelzi, hogy a politikai gondolkodásban a polgári alkotmányosságnak csak *részelemei* tűnnek fel (egyelőre pártkezdeményekről van szó csupán), gyakran meghökkentő kombinációkban, melyek többnyire az adaptálás, a hazai társadalom igényeihez történő igazítás szándékával függenek össze. Összességében azonban jól látszik, hogy az értelmezők már a politikai szituációkat az új politikai-filozófiai rendszerek alapján írják le (felvilágosult kormányzás, alkotmányos ellenzék), s az irányzatok (konzervatív, liberális, demokrata, republikánus) is ezeknek a politikai-kulturális rendszereknek a figyelembevételével szerveződnek meg.

A korábbi államelméleti dilemmákra az 1840-es évek pozíciókijelölő vitáiban egyre világosabb válaszok születnek. A viták középpontjában már *kormányzati kérdések* állnak, így elsősorban az *ellenzék*, az „*oppositio*” politikai életben betöltött szerepe, melyről az 1830-as években ugyancsak esett már szó, az új évtized elején azonban új, differenciált és gyakorlatias megközelítések jelentek meg körülötte. A fogalmat, annak számos elméleti és gyakorlati összefüggésével együtt, a Kossuth szerkesztésében 1841 elejétől megjelenő *Pesti Hírlap* újította meg, nagy érdeklődést és teoretizáló visszhangot kiváltva a hazai politikai fórumokon.⁸⁵ A vitákban különféle *politikai szerepkörök* mutatkoznak meg, melyeknek kijelölésében különösen Széchenyi István jeleskedett, egyrészt mert felismerte, hogy Kossuth a *Pesti Hírlappal* a politikát átszerkeszti és ezzel *új politikai válaszokat* ad — *A Kelet népe*-vita mögött sem állt más, mint ennek a ténynek az élénk felismerése —, másrészt pedig azért, mert 1842 elején-köze-

⁸⁴ Gergely András: A magyar liberalizmus kialakulása. In: Magyarország története. 5. Szerk. Mérei Gyula. Bp. 1980. 696–706.

⁸⁵ 1841–1842 történéseit Varga János részletesen feldolgozta: Varga J.: Keresztútban a Pesti Hírlap i. m., illetve *Uő*: Helyét kereső Magyarország i. m.

pén ismételten *politikai pozíciókeresési kísérletekbe* kezdett, melynek egy-egy „termékét”, a *Garatot* és az *Akadémiai beszédet* az előzőekben elemeztük.

Széchenyi újabb fellépésére a „Pesti Hírlap-kör” részéről gyors hírlapi válasz érkezett, amely mind gyorsaságát, mind a felhasznált polgári nyilvánosság-felületet tekintve korszerűnek mondható. Széchenyi is kilépett erre a terepre az *Akadémiai beszéddel*, jóllehet korábban *A Kelet népe*-vitában még könyvvel válaszolt a *Pesti Hírlapnak*, és máshol meg is erősítette: a könyvíráshoz „sokkal nagyobb hajlamom volna”.⁸⁶ A Széchenyi-beszédre elsőként *Pulszky Ferenc* válaszolt, aki Kossuthtal együtt — ahogy már szó volt róla — maga is végighallgatta a november 27-én elhangzott beszédet, közös szerzőségről azonban valószínűleg nincsen szó.⁸⁷ Pulszky sértődötten elutasította a politikai csoportjára utaló vádakat, melyek a hazai nem magyar nemzeti mozgalmakkal szemben részükről megnyilvánuló türelmetlenségekről szóltak. Hangsúlyosan kiemelte a pánszláv és illír mozgalmak magyarellenos agitációját, és annak a magyar követelésnek a jogosságát, hogy az országban a közigazgatás és a közoktatás nyelve magyar legyen. Viszont egyetértően hivatkozott Kossuth általánosan ismert álláspontjára, mely szerint „nyelv dolgában a magányéletbe kényszerítőleg avatkozni [...] zsarnokság volna”.⁸⁸

Ugyanakkor ironizáló hangnemben mutatta be a Széchenyi által is támogatott *fontolva haladás* elvét, melyet határozottan kritizált, azt írta, hogy „e szónak nem is igaz valódi értelme lett honunkban némi csipős elménczkedések tárgyává, hanem azon különös szabatu alkalmazás, mellyet ama pártnál nyert, mely a negatiók zászlajára igen-igen szerényen azt írta, hogy a megfontolás zászlaja; s a fontolgotást azzal akará bizonyítani, hogy vagy szünetlen negatióban marad (kivéven egy-két tárgyat), vagy ha ebből néha kivetkezik is, örökös aggatózással, kisszerű *szóbonczolgotással* és undorító személyeskedéssel bibelődik”. (Kiemelés – V. J.) A „kisszerű szóbonczolgotás” interpretációjának hangnemét a szerkesztő is túlságosan élesnek, sőt talán kifejezetten helytelennek is találta, amire lábjegyzetben utalt, ám a szerző rendületlenül továbbhaladt, s valószínűleg szélesebb körre jellemző véleményt írt le: „nevetségesnek találom, ha valaki megfontolásnak nevezi azt, mi néha rövidlátás, néha ingatagság, néha elvtelenség, néha balítélet, néha önérdek-legyezés, néha szenvedély”.⁸⁹

Ideidézhető még Pulszky egy igen jellemző politikai helyzetleírása, amely *a vitázók politikai gondolkodását* ugyancsak jellemzi. Dessewffy Aurél közéleti működésének megítélésével foglalkozik, s körülírja a korszerű alkotmányos közélet-felfogás szellemében a *szerepkörök megkettőződését*, a magánélet és közélet elkülönülését,⁹⁰ amikor kifogásolja az Akadémia titkárának, Schedel Ferencnek az említett akadémiai közgyűlésen elhangzott beállítását, miszerint Dessewffy „sokféle üldözéseknek áldozatja” volt. Azt mondja, ebben az esetben

⁸⁶ Széchenyi István levele a Jelenkor szerkesztőjéhez. In: Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 217. A könyv és a hírlapi nyilvánosság funkciójának jogtörténeti értelmezéséhez lásd: *Balás P. E.*: A Széchenyi–Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében i. m.

⁸⁷ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 196.

⁸⁸ Uo. 200.

⁸⁹ Uo. 202–203.

⁹⁰ *Jürgen Habermas*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp. 1971. 86–91.

inkább arról volt szó, hogy Dessewffy *korszerűsödő politikai vitákban* vállalt szerepet, ami szükségképpen szült politikai ellenvéleményt, de az semmiképpen sem tekinthető személyes természetűnek, és ezért a politikai kritika nem is illethette tehetségét.⁹¹

Az *Akadémiai beszéd* visszhangjában feltűnik Wesselényi Miklós *Nyilatkozat* címmel megjelenő véleménye is, aki most csupán a magyar nemzeti mozgalmak túlzó megnyilvánulásának szigorú kritikáját fájlalja, s kiegyensúlyozottságra törekszik, miután azt fejt ki: „határozottan állítom, hogy valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajúak s ajkúak elleni erőszak által akarják emelni vagy terjeszteni, jog s ész ellen vétkeznek: úgy mind az, ki a magyar nyelv s nemzetiség ellen törekszik, s ama mozgalmakat pártolja s előmozdítja — tudva vagy nem tudva — legszentebb érdekeink ellensége”. A *Pesti Hírlapban* megjelenő *Nyilatkozathoz* a szerkesztő, Kossuth megjegyzést fűz, melyben megerősíti, hogy Széchenyi „a szláv mozgalmakat reactionnak nyilvánítja, mellyet a magyar nyelv melletti turbuzgóság okozott”, s a „kérdéses beszéd a magyar nyelv és nemzetiség ügyére káros hatással lehet”.⁹² Ugyanakkor Kossuth a német színház körüli demonstrációk interpretációjakor *az arisztokrácia politikai morálját* is bírálja. Kifogásolja, hogy a magyar arisztokrácia a magyar színházat nem támogatja, a kialakult színházi botrányban eljáró rendőrséggel szemben viszont a nézőtérben jelen lévő arisztokraták nem viselkedtek törvénytisztelő polgárként. Az utóbb leírtakból azonnal általánosít, s utal egyrészt a városi reform szükségességére, mely kialakítja a városi élet törvényes kereteit, illetve az arisztokrácia újabb kori szerepének átértékelésére, melyhez eléggé nyilvánvaló élel azt fűzi hozzá, hogy „a múltnak emlékezetét nem lehet fizetősül nyújtani a jelen s a jövő kor igényeinek”.⁹³

Széchenyi 1842. december elején úgy dönt, hogy a *Jelenkor* című időszakos lapban folyamatos fórumot biztosít gondolatai számára, s ezzel a modern nyilvánosság irányába kinyitja a vita kereteit, ami azonban — rövidesen kiderül — nem nagyon előnyös számára. A szerkesztővel, Helmezy Mihállyal szerződést köt, s a hozzá intézett levelében kijelöli a célt: „napról napra kevertebb, bonyolultabb állapotba sülyedünk, mellyből alig lesz rendszerű mozdulás egykönnyen”, publikációival a helyzet felismeréséhez és a megfelelő út megtalálásához kíván hozzájárulni. Felfogása szerint a hibás elgondolások főként a *Pesti Hírlaphoz* köthetők, melynek hasábjain a „legsürgetőbb életkérdéseink csökönnyös mozdulatlanságra korbácsoltattak, és így mind azoknak, kik bona fide kívánják, hogy valami nagyobbszerű történjék e hazában, mindent félre tenniök, s elmulthatatlanul szólnok s irniök kell”.⁹⁴ (Kiemelés – V. J.) A periodika nevét sokszor kifejtett közéleti elhelyezkedésének világos kifejezőjére, „*Függetlenre*” szívesen változtatná, ezzel tervezett politikai pozíciójára szeretne utalni. A hírlapírással mint műfajjal szemben táplált bizalmatlanságát azonban jelzi az az utalása, mely szerint korábban nézeteit *A Kelet népében* könyv formájában fej-

⁹¹ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 204.

⁹² Uo. 206–207.

⁹³ Uo. 212–213.

⁹⁴ Uo. 215–216.

tette ki, ehhez most is nagyobb kedve lenne, ám ezt nem teheti, így „újságlaphoz” folyamodik.⁹⁵

Széchenyi politikai pozícióját és a szélesebb nyilvánosságba való kilépését körbelelik és befolyásolják a bécsi *kormányhoz fűződő reményei*. Korábban is gyakran fordult a kormány felé, mint láttuk, 1842-ben is komolyan vette Metternich kiszivárogtatott reformszándékait, sőt befolyásolni igyekezett azokat. A több oldalról felkavargó hírek és remények naplójában folyamatosan feltűnnek – 1842. október 1-jén, *Kübecknél*: „Azt hiszem, meg vagyunk elégedve egymással”; másnap, *Gervaynál*, akinek mondanivalóját utóbb így idézi fel: „Nem lehet számunkra közömbös, hogy »Istvánt, Széchenyi Istvánra gondolok« magunknak megnyerjük. Beszéltem Lajos főherceggel [...] beszélni fogok Metternich herceggel [...] jegyezzen fel címszavakat [vagyis Széchenyi röviden körvonalazza terveit – V. J.] s jöjjön”.⁹⁶ Egész gondolkodását, mindennapi életét áthatja ezekben a hónapokban a *szerepkeresés*, amely még a politikai szalonok világában is megragadható. *Zichy-Ferraris Melanie* (Metternich felesége) későbbi naplóbejegyzései jól adják vissza a jelenséget, annak minden ellentmondásosságával, gyakran megalázó hangulatával együtt: „Stephan Széchenyi war hier. Er wünscht, dass [...] ihm einen Titel gebe, der beweist, dass ihm die Regierung Vertrauen schenke.” A hozzáfűzött megjegyzésből pedig a *támogatók csoportjára* is fény derül: „*Die Gutgesinnten* [a fennálló abszolutizmus kormányzatának vezetői, illetve hívei – V. J.] glauben, dass es sehr vorteilhaft wäre, ihn mit Regierung in Verbindung treten zu sehen”.⁹⁷ (Kiemelés – V. J.)

Széchenyi naplójában a *politikai szerepek* szinte kavargva rohannak előre. Végül tárgyalásai 1842–1843 fordulóján pár hónap alatt elvezettek oda, hogy úgy érezte, Metternichkel „mintegy szövetségre” lépett, amit nyíltan vállalnia kell. 1843 márciusában naplójába bejegyzi: „A kancellárnál. Mintegy szövetségre léptünk.” Később: „Konferencia Keglevich Gábornál. Nyíltan beszéllek, hogy a *kormány embere vagyok*”.⁹⁸ (Kiemelés – V. J.) Egyes találkozások gyakran teljesen cél nélküliek, de Széchenyi, aki bármennyire átérzi e tárgyalások jellegének visszásságait, láthatóan élvezi is azokat. Szinte mindenkivel igyekszik kapcsolatot tartani. Amikor Metternich egy beszélgetés során figyelmezteti, „Ne lobogtassanak Magyarországon fáklýákat”, magában arra gondol, hogy Kossuth számára miért engedték meg a lapszerkesztést.⁹⁹ Az eredményeket titkos tárgyalásokon rögzítik, 1843. április 4-én *Naplójába* a következő bejegyzést teszi – „Wirknernél, a la porte interdite (a rejtkekajtón)”.¹⁰⁰ Üzengetések, kölcsönös, gyakran félreértett, máskor nagyon világos ígérgetések hömpölyögnek oda és vissza. Vagyis valóságos politikai manipuláció zajlik.¹⁰¹

⁹⁵ Uo. 217–218., 220.

⁹⁶ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 801.; *Széchenyi I.*: Napló i. m. 985.

⁹⁷ Aus Metternichs nachgelassenen Papieren. Hrsg. v. Richard Metternich-Winneburg. 7. Band. Wien 1883. 65.

⁹⁸ *Széchenyi I.*: Napló i. m. 1006., 1013.

⁹⁹ Uo. 1006., 1010.

¹⁰⁰ Uo. 1009.

¹⁰¹ Uo. 1006., 1008., 1010., 1013., 1015., passim.

A nyilvános vitában viszont gyorsan terítékre kerülnek a *haladás irányai és módszerei*. A kormány valóságos terveiről, illetve ezzel kapcsolatban Széchenyi lehetséges szerepvállalásairól a nyilvánosságban persze csak hírfoszlányok jelenhettek meg, Pulszky mégis *egy személy*, illetve a *felvilágosult kormányzás* politikai hasznáról fejt ki véleményét, amikor így ír: „nemzeteknél most is uralkodik azon szellem, miszerint a nép jobban szereti a verőfényt, mellynél az őt köröző veszedelmet, vezető nélkül is kikerülheti, s ha eltévedett utját könnyen feltalálhatja, mint a sötét éjjelt, habár *biztos kalauz* vezérelné is lépteit; mert ha ez mégis tévedni találna, akkor a menekvéshez alig marad remény; vagy — hogy egyszerűen és kép nélkül szóljunk — tapasztalás mutatja, hogy hiányos alkotmányi élet kedvesebb, mint a *legliberálisabb absolutismus*”. (Kiemelés – V. J.) Aztán továbbhalad, és Széchenyi szélesebb körben is ismert szerepfelfogásáról fejt ki álláspontját. Leszögezi, hogy a politikus hatalma az újabb korban a népszuverenitásnak rendelődtt alá: a „tekintélyek ideje lejárt, s helyébe az önzésmelet lépett; vizsgálódás nélkül senkinek javaslatát el nem fogadjuk; bármily kedvezően ítéljük is egyébkint lángezéséről, bármily szerencsés lett légyen minden egyéb föllépése; vezérszerepet senki sem igényelhet, mert vezér csak az, kinek nézeteit a többség osztja, az egyik kérdésben ez, a másikban amaz”.¹⁰²

Aztán hamar az asztalra kerül Széchenyi korábban említett formulája a „*modorról*” és a „*tacticáról*”, mellyel Kossuth reformprogramját igyekezett elhatárolni a sajátjától. Ez ügyben 1843. január 12-én maga Kossuth szólal meg, és igen figyelemre méltó megállapítást tesz a nézetazonosságról, illetve az említett formula „testetlenségéről”. Ő is utal tarthatatlanságára, amikor így fogalmaz: „az illy általános vádaknak, kikeléseknek s gyanúsításoknak nincsen testök, mellyet megfogni lehetne, habár olly sikamlós volna is, mint az angolna; illy testetlen dolgok felett vitázni pedig nem egyéb dolog volna, mint az, mit a nagyérdemű gróf így szokott nevezni: handabanda”. Ugyanakkor Széchenyi mondanivalójának a tartalmát illetően így ír: „mind azokat, miket a magyar nemzet politikai jelene s közel jövődjöje korkérdései gyanánt két év óta fejtegeténk, semmit vagy legalább igen keveset találunk, miben az alkalmazási árnyéklat némi csekélyded különbségei mellett talán — miket azonban még nem ismerünk — a nemes gróffal egyet nem értenénk, sőt ha csak 10 év előtt írott Stadiumának XII törvényét, s a Kelet népébeni újabb confessióit tekintjük is, ő méltósága a radical reformok mezején mérföldekekkel *előbb van, mint mi*”.¹⁰³ (Kiemelés – V. J.) Kossuth több alkalommal ír arról, hogy „a békés átalakulás” barátja, nem akarja fenekestől felforgatni a viszonyokat, sőt „a nivellatióban” még inkább vitapartnerre mögött áll, és azt az általánosban működő liberális alap gondolatot követi, mely szerint a társadalomnak „szabadságok helyett szabadságra” van szüksége.¹⁰⁴

A politikai gondolkodás korszerűsödése úgy halad előre, hogy sokan a *hét-köznapok* történéseit is jogosultnak tartják teoretikus fogalmakkal illetni, pél-

¹⁰² Pesti Hírlap, 1843. január 1.

¹⁰³ Pesti Hírlap, 1843. január 12.

¹⁰⁴ Pesti Hírlap, 1843. január 29.

dául úgy látják, *a pesti színházak a modern nyilvánosság fórumaiként működnek*, amikor tereiken közvélemény-formáló viták robbannak ki.¹⁰⁵ Az úgynevezett *német színházi botrány* körül formálódó vita jól rávilágít erre, mely a karzatokon felhangzó, „a jurátusi kartól”, illetve „más kartól” (arisztokraták hangoskodtak a karzaton) zajos véleménynyilvánítások, tüntetések körül kialakult.¹⁰⁶ Kossuth arisztokrácia-ellenes élel mutatja be a történeteket, és arról értekeznek, hogy „a városi rendőrség eszméje merő ábránd, míg egész néposztályok fölötté állanak a helyhatósági hatalmaknak”. Kifejti, hogy az arisztokrácia előjogai a múltban gyökereznek, a viszonyok viszont változnak, ezért „a múltnak emlékezetét nem lehet fizetségül nyújtani a jelen s a jövő kor igényeinek. [...] az újabb kor újabb igényeket tolt homloktérbe, s hahogy *az aristocratia* ez igényeknek ép úgy nem felelne meg, mint a középkor igényeinek hajdan megfelelt, felsőbbiségét önmaga játszaná el.”¹⁰⁷ (Kiemelés – V. J.) Tehát a színházi nyilvánosságban társadalmi jelenségeket fedeznek fel, például amikor Kossuth arról ír, hogy „a magyar főrangú férfiak az undorodásig rossz német színházba mennek egy német énekesnőt kifütyülni, és civédnek, és verekednek, és a főváros rendőri főbb tisztviselőjét tetteleges bántalmakkal illetik”.¹⁰⁸ A fentebb bemutatott szövegek elemzése után nem meglepő, hogy Széchenyi Kossuth beállítását kifogásolja, viszont maga is nagy előszeretettel oszt ki politikai szerepeket, amikor arról beszél, hogy a német színházi botrányok körül egyesek „közönséges csapszéki diadalt” emlegetnek, ő viszont „a magyar színházi *franczhoni demonstrációról*” szól.¹⁰⁹ (Kiemelés – V. J.)

A színházak terei egyre határozottabban a polgári nyilvánosság részévé válnak, keretei nem csupán a polgári szórakozás, hanem a politikai véleménynyilvánítás számára is megnyíltak, amit a Vieuxtemps-hangversenyek körül kibombázó vita¹¹⁰ egyértelműen megvilágított.¹¹¹ A március elején kibontakozó vitában mind Kossuth, mind Széchenyi kifejti álláspontját, melyeket mi inkább *ideológiai irányzatokhoz* köthető nyilatkozatoknak tekintünk. Míg korábban a német színházi botrányban arisztokraták zajongtak egy hétköznapi ügyben s a *Pesti Hírlapban* jelentek meg kritizáló írások róla,¹¹² márciusban inkább helyüket kereső értelmiségiek (köztük meghatározó arányban a Királyi Táblán gyakornokoskodó jurátusok) szerveztek nemzeti tartalmú tüntetést, amit viszont Széchenyi kifogásolt erősen.¹¹³ Politikai tartalmú tüntetések egyébként a városban nem voltak ismeretlenek, hiszen a vármegyegyűlések körül, főként or-

¹⁰⁵ Lásd *Habermas, J.*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása i. m. 86–91.

¹⁰⁶ *Pesti Hírlap*, 1842. december 8.

¹⁰⁷ *Pesti Hírlap*, 1842. december 15.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ *Széchenyi István*: Német színházi botrány, s ahhoz még egy kis advány. I. In: Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 257.

¹¹⁰ Értelmezte *Lackó M.*: Széchenyi és Kossuth vitája i. m. 64–68., illetve *Fónagy Zoltán*: Egy színházi botrány anatómiája. In: Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Szerk. Dobszay Tamás, Erdődy Gábor, Manhercz Orsolya. Bp. 2012. 73–83.

¹¹¹ Kossuth cikke a *Pesti Hírlapban* 1843. március 9-én, Széchenyi három cikke a *Jelenkor* 1843. március 30-i, április 9-i és április 27-i számaiban jelent meg.

¹¹² *Pesti Hírlap*, 1842. december 15.

¹¹³ *Széchenyi I.*: Napló i. m. 1002.

szággyűlési követválasztások idején „jurátusok” már a ’30-as évek elejétől kezdve rendszeresen összegyűltek s fáklyásmenetekkel köszöntöttek vagy ítélték el egy-egy ismert politikust.¹¹⁴ Növekvő számú értelmiségi személyek esetleg egyházi vagy világi főrangúak mellett kaphattak titkári vagy könyvtárosi állást, de ez a lehetőség meglehetősen szűknek bizonyult.¹¹⁵ Állami hivatalokba, például a Budán működő Helytartótanácsba a bejutás lehetősége szinte elképzelhetetlen volt különböző korlátozások miatt, például a Mária Terézia által hozott rendelkezés következtében, mely vallási tekintetben alkalmazott megkülönböztetést a római katolikusok javára. Berzeviczy Gergely sorsa jól mutatja e nehézségeket, akinek családi kapcsolatai ellenére hallatlan nehézségekbe ütközött bejutni az említett kollegiális testületbe.¹¹⁶ Az értelmiségiek közül sokan, fogalmazhatnánk úgy, hogy a „felesleges emberek”, megélhetés hiányában Pest-Budára húzódtak, s főként liberális ellenzéki politikusok köré tömörültek. Erről a jelenségről szólva Kossuth az arisztokrácia rendies zajongását kritizálta, míg Széchenyi főként a fiatal értelmiségiek politikai-ideológiai tartalmú mozgolódására tekintett bizalmatlanul, miközben mindketten rámutattak a viselkedés civilizálatlanságára.

Széchenyi a körében működő személyek közéleti pozícióját *a nagy politikai rendszerek* segítségével írja le: „milyen elveket hord keblében”, „vajjon *aristocrat, democrat vagy republican-e* valaki, s in ultima analysisi, például ezer évre előre gondolkozik”, vagy „minden fékek és kötelek teljes tágitása sőt évtörténete vagy más szavakkal: anarchiá”-ig kíván haladni.¹¹⁷ (Kiemelés – V. J.) A „Pesti Hírlap-kör” politikai működésével összefüggésben pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy „indirect fenyegetés, terrorismus és effélék által bizony soha nem lép ki nyomorult honunk nemcsak aljas, de napról napra aggasztóbb létébül”.¹¹⁸ Majd ismételtén kitér a Kossuth újságjának lapjain olvasható „felsőbbség”-kritikára, melyet különösen rossz néven vesz, és leszögezi, hogy nem található „a haza tág terén két individuum, ki olly rövid idő alatt olly állhatatlansággal, »megint és megint szünetlen« dolgozott volna minden felsőbbségnek lealacsonyítására, vagy legalább gyanussá tételére, és ekképp mindennek sarkából döntésére, mint éppen a Pesti Hírlap szerkesztője és újdonságainak írója”, s kifejti, hogy ő a közpolitika alakító elemei között valamiféle *egyensúly* megtartását tekintené célszerűnek. Ebben az egyensúlyi rendszerben a „nép-souverainitás” elve szerinti sokaságnak ő is elismeri perdöntő szerepét, ám csak akkor, ha az óvakodik a túlzásoktól, és a műveltséggel, tájékozódni tudással rendelkező „kiábrándultak tanácsát fogadni hajlandó”. A pesti színházi nyilvánosságban megjelenő véleményekről bizony felette ironikus hangsúllyal értekezik, összehasonlítást tesz a párizsi színházak hasonló fórumaival, s arra a következtetésre jut, hogy Pesten „a souverain »nép« szájába még igen illő volna a pép”.¹¹⁹

¹¹⁴ *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseim. Bp. 1983.

¹¹⁵ *Vörös Károly*: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Valóság 18. (1975: 10. sz.) 1–18.

¹¹⁶ *Kosáry D.*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon i. m. 321–323.

¹¹⁷ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 251–252.

¹¹⁸ Uo. 253.

¹¹⁹ Uo. 262.

Egyértelmű nézeteket kitermelő vita bontakozik ki a nyilvánosság központi jelensége, a *közvélemény fogalma* körül is, s ebben egyik álláspont sem rendelődik a másik alá, sőt megfigyelhető — miként más összefüggésben is látuk már —, hogy a kifejtés színvonalát illetően magas minőségek állnak vitában egymással. Széchenyi a német színházi botrányról írott tanulmányának második részében *elitista* szellemben értekezik a létező hazai közvéleményről. Általában véve is kételkedik a szélesebb körben való véleményalkotás színvonalában, még Franciaországban is, ahol — így látja — „a mindig magasabbra csigázott nép, mely csakhamar még Danton szónoklatát is langyosnak találá s megúnta”, ezért mindenkinek „tudnia kellene, milly aberratiókba esett mindenkoron az ítélet székébe emeltetett nép”. Itt Széchenyi a közvéleménynek csupán egyik változatáról beszél, hiszen ő is tudja, hogy a közvéleményt tisztelni kell, „mert vox populi vox Dei”, de egyértelműen minőségi határt szab, és elutasítja a politikai mozgalmaknak azt a szélsőséges változatát, „melly felhevült karzaton itélőleg harsog vagy mely Dózsa söpredékiben vagy chartista bandákban szelvésként mindent magával sodor, mi egyedül keserü gúnyja, hagy máza a közvéleménynek”.¹²⁰ A „Pesti Hírlap-kör” pozícióját pedig — eléggé éles állítással — az előbb említett szélsőségesek között jelöli ki, szerinte Kossuth hatása „csak entusiasták közt lehet”, s „ne is gondolja [...] csak egyetlen egy félig meddig józan és kiábrándult embert is (politikai) hivei közé megnyerhessen”.¹²¹

Nem lehet kétséges tehát, hogy Széchenyi a közvéleménynek csupán *végző, legitimáló* funkciót szána, viszont a javaslatok kidolgozásában nem juttatna szerepet számára. Több helyen és többször megismétli álláspontját: „Nem a néptől és a fiatalságtul vezetetni, de azt vezetni; nem aszerint tenni, mit követel a nép s mire van étvágya a fiatalságnak, de ahhoz képest cselekedni, mi hasznos, üdvös, elérhető ránézve; ez hazafiui tisztünk, ez polgári hivatásunk.”¹²² Úgy gondolja, hogy most „lépcsőnkénti” átalakulásra van szükség, melyet „szilárd törvények” s „mérnök” irányíthatnak, s a már ismert fogalmakkal leírt siker elkövetkezhet, de csak „józan, de tökéletesen józan »beletekintés« és »kiábrándulás« után”. S aztán, „ámbar eddigelé még megoldatlan probléma, lesznek egyszer idők, de minden esetre a távul jövődőbe fekvők, mikor a nép-intelligentiának súlya fog lenni a legbiztosb kalauz”.¹²³

A német színházban történekről szóló írásának második, lezáró részét Széchenyi 1842. december 30-án fejezte be, mely aztán a *Jelenkor* 1843. január 8-i számában jelent meg, s melyet többen bíráltak, például a „Pesti Hírlap-körből” Széchenyi mostohafia, Zichy Herman, illetve Vay Dániel. Kossuth először 1843. január 12-én adott rövid választ a *Pesti Hírlapban*, s ott azt fejtette ki a természetjog szellemében, hogy márpedig közvélemény létezik, s azt „népigényként”, a „kor kívánataként” írta körül. Ugyanakkor maga is hangsúlyozta, hogy ő sem tulajdonít a szélsőséges tömegmegnyilvánulásoknak, „az éljen-kiáltásoknak, karzatok harsogásának valami eldöntő, élet-halál-osztó er-

¹²⁰ Széchenyi I.: Német színházi botrány. II. i. m. 265–267.

¹²¹ Uo. 266.

¹²² Uo. 272.

¹²³ Uo. 274–275.

kölcsi legfőbb birói hatalmat”.¹²⁴ Január 29-i cikkében viszont magasabb szintre emelte az eszmecsere színvonalát, s „*politikai hitágazatokról*”, a reformgondolkodás általános irányairól kezdett értekezni. Magát a „békés átalakulás” barátságként mutatta be, s afelől sem hagyott kétséget, hogy az átalakulást a létező keretekben képzele el, más szóval és világosabban, nem támadott a nemességre, s hangoztatta, hogy a változások kiformalása a rendies keretek között, megfogalmazásával élve, „csak a létező aristocratiai formák közt történhetik”.¹²⁵ De Széchenyi politikai irányvonalát illetően tanácsstalanságról számolt be, miután — úgy látszik — nem tudta világosan eldönteni, hogy, mint kifejezte, „a nemes grófban Montmorency-t vagy egy Condorcet-et tiszteljünk-e”, kormánypártit vagy a forradalom barátját, hiszen a gróf továbbra is *A Kelet népe*-vitát folytatja, s az ott kibontakozott irányzatok között *ingadozik*.¹²⁶

Kossuth tehát nagyon hamar korszerű politikai teret jelölt ki az eszmecsere számára. Kifejtette, hogy a közelmúlt vitáit Széchenyi *Akadémiai beszéde* indította el, mely „nyilvánosan mondott beszéd” volt, s mint ilyen, „azon pillanattól, melyben kimondatott, a közönség tulajdona”, így a közvélemény fórumai megvitathatják. Jelzi, „valóban szólott is minden helybeli politikai lap, ahány csak van; szólott egyik magasztalólag, a másik szappanbuborékos örömmel kiáltva, hogy azon hatalmas beszéd a Pesti Hírlapot s annak egész pártját egyenesen megölte, meggyilkolta, és mit tudom én, mivé nem tette; s a nemes grófnak mindezek ellen legkisebb ellenvetése sem volt”.¹²⁷ Kossuth tehát most egy mozdulattal *Közvélemény* című, politikai irányvonalakat kijelölő cikkében *új politikai térre* terelte az eszmecsérét, vagyis működtette Magyarországon annak rendje és módja szerint az új, *polgári nyilvánosságot*.

Végeredményben a közvélemény funkcióját illetően véleményük abban a tekintetben tér el, hogy Kossuth a közvéleménytől a nyilvánosságban *aktivitást* várna el, míg Széchenyi — mint már utaltunk rá — csupán végső, *legitimáló szerepbe* helyezné. Kossuth Jeremy Bentham *demokrata* szellemű megfogalmazására hivatkozik: „Ha a törvényhozó nem tartja is jónak a sokaság véleményét, – respectálja, mivel erős. Ha vele nincs, ugy ellene van; ha leghatalmasabb szövetsége nem, ugy legrettentőbb ellensége”.¹²⁸ Ebben a beállításban és a természetjogi érvelést erősen használva határozza meg a *Pesti Hírlap* szerkesztője lapjának beköszöntőjében a közvéleménnyel párhuzamos *közérdek* fogalmát. Ellenkező irányból indul el, mint Széchenyi: „Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát és ismernie szükségeit; aztán megvitadni célt és eszközöket, dolgot és módot minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy socialis meggyőződést mondott ki.”¹²⁹

¹²⁴ Pesti Hírlap, 1843. január 12. Lásd a természetjogról: *Carl Rotteck*: Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatwissenschaften. Stuttgart 1830., illetve *Benczur János*: A szabadság és társadalmi rend elméletei. Pest 1848.

¹²⁵ Pesti Hírlap, 1843. január 29.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Pesti Hírlap, 1843. február 2.

¹²⁹ *Szabad Gy.*: Kossuth politikai pályája i. m. 50.

Persze a közvélemény kétségtelenül nehezen definiálható fogalom. Jelentése fokozatosan formálódik ki, amit a politikai-jogi szótárak eléggé pontosan megmutatnak.¹³⁰ Jellemző, hogy a köz- előtagú szavak az 1840-es évek közepén jelennek meg a magyar szótárakban.¹³¹ A definíció nehézségét a *Pesti Hírlap* szerkesztője sem tagadja, azonban nem csupán arról beszél, hogy a közvélemény most még fejletlen, hanem azt is rögzíti, hogy folyamatosan változik, „létét, bár ujjal nem lehet kimutatni, szintolly kevésbé lehet eldisputálni, mint az istenséget, melyet definiálni vagy ujjal kimutatni szintúgy nem lehet”. Viszont Kossuth azt nem állítja, hogy az igazságnak egyedüli letéteményese lenne e nehezen definiálható és változó jelenség, de azt igen, hogy a politikai döntésekhez támogatását meg kell nyerni, vagyis „alkotmányos országban, alkotmányos nép akarata nélkül, azt még csak nem is boldogíthatjuk”. Kijelenti, mi „ilyen értelemben szoktunk hivatkozni a közvéleményre, népigényre, nemzetre stb., – másban soha sem”, s ezzel együtt arra is figyelmezteti Széchenyt, „ki ezeket illy értelemben is megveti [...] autocrator” szerepre tart igényt.¹³²

A véleménynyilvánító polgárok politikai elhelyezkedésének megítélésében ugyancsak *pozíciókijelölő különbség* mutatkozik meg. Kossuth arról ír, hogy az tekintheti magát joggal a közakarat részelemének, aki „nem tagja a kormánynak”. Talán meghökentető vélemény, de nem más ez, mint utalás Széchenyi közpolitikai mozgásaira, illetve arra, hogy ő a közvéleménynek kormányellenőrző funkciót tulajdonít. A Széchenyi által emlegetett elvről („semmit a nép által”) pedig úgy vélekedik, hogy azt csak olyan tényező mondhatja magáról, aki „népen kívül áll, tehát a kormány [...] Más mindenki csak annyiban valaki a honban, a mennyiben a népek tagja”. Emellé *demokrata* álláspontot helyez, mely szerint az elitista politikának nagy ára van, mert „a nép nélkülünk igen ellehet; de nem csak mi, hanem a nemes gróf sem képes a közügyekben mozdítást tenni, ha a közvélemény vele egyet nem ért”. A Széchenyi által sokszor emlegetett, önmaga számára sokszor körülírt úgynevezett „isolált”, „független” politikai pozícióról tehát Kossuthnak az a véleménye, hogy „képtelenség; minden esetre csak absolut monarchát illet; alkotmányos polgárt soha sem”.¹³³ Tehát nem lehet kétségünk afelől, hogy az új politikai tér, a polgári nyilvánosság *több központúvá* vált, benne — miként szereplői is gyakran hangsúlyozzák — senki sem „isolálhatja” magát, s már nem vindikálhat magának központi szerepet.

Wesselényi és Kossuth, és ami utána következik

A továbbiakban Széchenyi a *politikai teret meglehetősen hosszadalmas nyelvi szövegekkel* igyekezett kitölteni, és egyfajta *szemantikai vita*¹³⁴ kereté-

¹³⁰ *Fogarasi János*: Jogtani műszótár. Pest 1842; *Czuczor Gergely – Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára. 3. Pest 1865; *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára. Pest 1873.

¹³¹ *Kautz Gyula*: A politikai tudomány kézikönyve. Bp. 1877. 141.; *Szily Kálmán*: A magyar nyelvújítás szótára. Bp. 1902.

¹³² *Pesti Hírlap*, 1843. február 2.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Koselleck a modern politikai mozgások fegyverének tekinti az ideológiakritikát, amelyhez hasonlót Széchenyi és Kossuth egyaránt nagy előszeretettel alkalmazott a *politikai pozíciók és poli-*

ben próbált pozíciókat kijelölni, elfoglalni. De a szemantikai vita sem ekkor kezdődött, hiszen *A Kelet népe*-vitában használt kifejezések — a „szív”, illetve az „ész” politikusa — csakúgy az ellenfél közéleti megsemmisítését és önmaga hasznosságának bemutatását szolgálták, mint ahogyan Kossuth kitűnő *ellenfogalma* — a „legnagyobb magyar”¹³⁵ — is az ellenfél politikai cselekvési térből történő kiemelését (kiszorítását) célozta meg. Széchenyi azonnal érzékelte is a várható következményeket – ’miért emel engem oda, ahol nem tarthatom magam’, érvelt rögtön. Ekkor azonban a politikai pozíciószerzés kiszélesül és korszerűsödik, s elsősorban az 1842-es akadémiai megnyitóbeszéddel, de főként a *Jelenkor* hasábjain megjelenő *Wesselényi és Kossuth* című cikksorozattal teljesedik ki, utóbbi 1843. január 22. és február 19. között jelent meg. A *Wesselényi és Kossuth* kétségtelenül a magyar politikai publicisztika egyik színvonalas darabja, melyben Széchenyi még világosabban igyekezett körülírni a nyilvánosságban ellenfeleinek és önmagának a politikai helyzetét. Az „értekezést” olyananyira a politikai pozíciókijelölés eszközének tekintették, hogy sokan várták a folytatását „Deák és Klauzál” címmel.¹³⁶

Széchenyi *Wesselényi és Kossuth* című tanulmányorozatában a várható kifogásokkal szemben biztos támpontot keresve *statikus vitahelyzetet* vett fel. Ám amennyi előnyt jelentett ez a nézőpont, bizonyosan annyi hátránnyal is járt, mivel e statikus nézőpontból a ’40-es évek új jelenségeihez nehezebben lehetett eljutni, s komplikáltabb volt megérteni például a történeti alkotmányra hivatkozó, illetve a radikálisabb változásokat kezdeményező politikai mozgalmakat. A ’40-es években elfoglalt álláspontját vetítette vissza az előző évtized egészére, jöllehet a politikai perek idején született *Hunniában* erősen kifogásolta a kormány működését, és a történeti alkotmányra hivatkozva az önállóság felé akarta fordítani Magyarország Birodalmon belül elfoglalt helyét.¹³⁷ Most azonban azt hangsúlyozta, hogy őt „politikai pályáján következetlennek ki ne kiáltásák, ki ne trombitázzák”, hiszen „már 1830ban állott előttem tisztán, hogy kormányunk alkotmányunkat és nemzetiségünket valódiilag méltányolni kezdi”, tehát nem számításból „nem tért a kormány azon térre rögtön, mellyen tüstint látni kívánta azt Wesselényi és iskolája”, hanem azért, mert legjobb szándéka mellett sem tehetta, „mert ezer bonyodalmi közt és számtalan körülmény miatt, mellyeket most nem sorolhatok elő, ezt szaporán és szökkenéseként legjobb akarattal sem teheté”.¹³⁸ Utalt rá, hogy barátjával, Wesselényivel való nézeteltérése egykor éppen ezzel összefüggésben bontakozott ki: „innen

tikai tér kitöltésére. Koselleck a jelenségről a következőket írja: „Auf diese Weise entsteht ein Wettstreit um die wahre politische Interpretation, der Ausschlusstechniken, die den Gegner daran hindern sollen, durch dasselbe Wort anders zu sagen und zu wollen als man selbst.” – *Reinhart Koselleck*: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt/Main 1992. 347.

¹³⁵ *Lackó Mihály*: „A legnagyobb magyar”. Egy szállóige keletkezéséhez. *Világosság* 17. (1976: 5. sz.) 305–307.

¹³⁶ *Széchenyi I.*: *Napló* i. m. 1005.; *Szabad György*: *Deák és a reformkori Széchenyi-Kossuth-vita*. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalai Gyűjtemény 5. Zalaegerszeg 1976. 258–260.

¹³⁷ *Lásd Deák Á.*: „Ausztriának semmi joga hozzánk” i. m. 143–149.

¹³⁸ *Széchenyi István*: *Wesselényi és Kossuth*. II. *Jelenkor*, 1843. január 26.; *Széchenyi István* írói és hírlapi vitája. I. i. m. 293–294.

támadt azon legelső divergenciánk, mely szerint Wesselényi mindig küzdve, valami elkéseredett belső érzelemmel, s ebből származó *daccczal, terrorizmussal*, és ekkép úgy szólván valami intimigatióval gondolta honi ügyeinket kormányunk átellenében legbiztosabban s legsikeresebben rugatni egy egy lépéssel előre; midőn én viszont legszigorúbb lelkiismeretem szerint arra mertem volna kötni lelkemet, hogy efféle politikai eljárás nemcsak előmozdítani nem fogná honunk ügyét, de azt egyenesen visszalökné, sőt a legaggasztóbb veszélyekbe is bonyolítaná, s inkább persvasionak, a *kölcsönös érdekek* viszonyos megmutatásának volna helye”.¹³⁹ (Kiemelés – V. J.)

Széchenyi a gyors fordulatot hozó változásokat valóban helytelenítette, ennek keretében a *széles körű alkotmányos fordulatot* is elutasította. Például az előző évtized elején a képviseleti rendszer hazai bevezetését illetően fenntartásairól írt. A *Hitel*ben az alkotmányos intézményeket a társadalmi realitástól mintegy elemelve, az ellenzéknek — mondhatnánk — csupán ismeretelméleti szerepet juttatott volna. Felidézhető, hogy 1830-ban azt írta: az igazság sem a személyes, sem a politikai szférában nem ismerhető meg „ellenzés”, vagyis szemben álló tételek (felek) vitája nélkül,¹⁴⁰ tehát a vitától nem szabad félnünk — „Sokan az ellenzéstől úgy félnek, mint a sötétségtől, az pedig éppen oly szükséges az igazság tökéletesb kifejlődésére, mint ez a nap sugárinak szembetűnőbb tételére. Semmi se lehet az egész világi egyetemben *nyomás és ellennyomás* nélkül.”¹⁴¹ (Kiemelés – V. J.) A *politikai konzekvenciákat mellőzve* az alkotmányos intézményrendszer, ezen belül a képviseleti rendszer teljességének bevezetését távolabbra halasztgatta volna: „Mennél jobban végiggondolom az országgyűlés ügymenetét, annál inkább úgy látom, hogy honfitársaim a képviseleti alkotmányra nem teljesen érettek”.¹⁴² A *Napló*jába 1826-ban tett bejegyzéskor azonban maga is érezte az ellentmondást, hiszen más összefüggésben kikél a fél szívvel haladók ellen,¹⁴³ így az ellentmondást józanságra törekvő optimizmussal igyekezett feloldani, mondván, az alkotmányon sok száz esztendeje nem változtattak, talán azért, mert a „magyarok nem érettek”, ám kifejti, hogy „van bennük fogékonyság azzá válni!”¹⁴⁴

Az alkotmányos képviseleti rendszer részét képező politikai ellenzékot tehát feltétlenül határok közé zárná, ezt írta, „soha nem is lehet semmi egyéb célja, mint minden tárgyat a maga józan egyenes útjára s tökéletes *súlyegyenbeli* járására vezérelni, s a *Ministeriumot* arra kényszeríteni, hogy mindent előkeressen, kitaláljon s intézzen el, a mi a közjót s közboldogságot legbizonyosabban s legrövidebben eszközli”.¹⁴⁵ (Kiemelés – V. J.) A birodalmi kormány viszont kedvező megítélést kap, hiszen kijelenti: a király nem ellensége a haladásnak — „Uralkodónk se kíván egyebet köz boldogságunknál” —, de a kormány is hasznosan cselekszik, sőt „atyai gondoskodása, törvényekre szoros ügyelése s hiv

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ *Széchenyi I.*: *Hitel* i. m. 1830. 30.

¹⁴¹ Uo. 37.

¹⁴² *Uő*: *Napló* i. m. 443.

¹⁴³ *Uő*: *Hitel* i. m. 212.

¹⁴⁴ *Uő*: *Napló* i. m. 443.

¹⁴⁵ *Uő*: *Hitel* i. m. 38–39.

jobbágyiba helyzetetett bizodalma teszi a nemzetet boldoggá s erőssé, midőn ennek erkölcsi azon sarkalat, mellyen biztosan s rendületlen állhat még akkor is a királyszerék, mikor a világnak fele másutt fel volna zendülve már”.¹⁴⁶ Arról van szó tehát, hogy Széchenyi a politikai szerepek stabilitását a parlamenti váltógazdaság elutasításával igyekezett elérni, s ezt a *Hitelben* az ismert *erőmű-hasonlaltal* fejezte ki: „egy erőműben sok szerszám, sok karika s a t; de se az, se ez nem foroghat jól, ha mindegyik része nem tökéletes; vagy ha a rugó a láncznak, ez pedig a tengelynek akarja játszani *rolláját*, vagy ha minden részek közt nem uralkodik legszorosb összeköttetés. Tegye csak mindegyik maga kötelességét, s ne valami egyebet; hanem azt ugyan emberül. Ne avassa magát politikába, kormányba helyén kívül”.¹⁴⁷ (Kiemelés – V. J.)

1843 elején a *Jelenkor* hasábjain a modern politikai pozíciókijelölés egyik eszközét, a *historizmusba* csomagolt *ideológiakritikát* alkalmazta, amikor a vitát a múltba térítette, ezzel a bizonyítás terhét megosztotta az egymásra következő korok között, s ilyen módon bevezethetett olyan kedvelt formulákat, mint a ’túl korán’, ’túl későn’, ’előreszalad’.¹⁴⁸ A *korszerű és realista reformpolitikus* típusának körülírása érdekében *Világ* című művéből idéz – „hol nyilván kimondám, mennyire mutatkozik előttem honunk diagnosisa megváltozottnak és mennyire volna e szerint minden magyar, ki honi dolgainkban, kivált vezető szerepet viselni bátorodik, köteles saját magaviseletét is a megváltozott körülményekhez szabni, ha csakugyan és őszintén hordja szíven vérünk, honunk ügyét [...] Méltóztassanak csak olly kegyesek lenni, és érintett munkámat egy kissé forgatni, és meg fogják látni, hogyha nem is a felhozott szavakkal, de többnél több állítás találhatik ott, melly a felhozottal eredményre és célra nézve egyhangú”.¹⁴⁹

Széchenyi már korai műveiben nagy előszeretettel és kifejezetten invenciózusan rajzolt meg politikai „charactereket”: a konzervatívoktól a változásokat támogató különböző típusokon át egészen az „elvakult democratáig”, ám ezeket olyan rendszerbe fogta össze, amelyben az egyes elemeknek a helyzete nem változhat. „A kormány s az ország képviselői közti kérdések számosak, s mind számosakra nőnek, a mint t.i. a közerőmű, rozsdáitúl, penészeitül köztanácskozás által mind jobban tisztítatik, s mind elevenebbül s rendesebbül kezd forogni. Már olly számtalan tárgy közt lehetséges e hogy csak mindig egy résznek legyen igazsága, [...] van e a világon olly merész hízeltető, ki azt állítani elég szemtelen: hogy a kormány soha nem csalatkozik, s neki felvilágosításra soha

¹⁴⁶ Uo. 183–184.

¹⁴⁷ Uo. XVIII.

¹⁴⁸ Lásd *Koselleck, R.:* *Vergangene Zukunft* i. m. 347., aki a jelenségről a következőket írja: „Die Ideologiekritik als sprachliche Waffe stammt aus dem Arsenal des Historismus. Sie gründet in einer Art kurzgeschlossener Historisierung, die selbst die Gegenwart mit Hilfe von Bewegungsbegriffen auseinanderfaltet. Die Ideologiekritik verteilt nämlich — nicht nur, aber gerne — die Beweislasten des politischen Diskurses auf die Abfolge der Zeiten. Gerade auf dem Raster des früher als oder später als, besonders des *zu früh* oder *zu spät* lassen sich Bewusstseinsentstellung ideologisch aufschlüsseln, und zwar im Unterschied zu anderen Verfahren der Auseinandersetzung.” (Kiemelés – V. J.)

¹⁴⁹ *Jelenkor*, 1843. január 26.

szüksége nincs? vagy ellenben, oly elvakult democrata, ki azt bátorzkodnék fentartani: hogy a nemzet csalhatatlan”.¹⁵⁰ Mindennek összerendezett leírását fogalmazta meg a *Világ* említett, *Vallomások* című fejezetében,¹⁵¹ ezért is iránnyítja 1843-ban ide olvasóinak figyelmét, ahol azonban valójában csak két politikai „character” tűnik fel. Az ideális, akinek reformlogikája abból indul ki — s ez aztán Széchenyinél mindvégig logikai előfeltételként működik —, hogy a kormány támogatja a haladást, így ő minden további politikai ítélet helyességét annak felismeréséből és elismeréséből vezeti le, hogy a birodalmi kormány Magyarországot illetően alkotmányos útra tért. Mint írja, „azon idők közt mellyek az 1825-iki országgyűlés előtt folytak [...], s mellyekből megint az 1830-ki folyt – saját ítéletem szerint oly nagy különbség van, mint az éj s reggel, vagy tél és tavasz közt”. Eltelt „néhány év, s a bátor, és igazszólók nagy része királyi hatalomban van [...] a törvénytelen utbul lassanként szinte minden a honi törvény nyomaiba helyzetetett vissza”.¹⁵²

Majd az előbbi helyzetelemzésből kialakul a reformálás művészetének ama logikai rendje (a fejedelmi hatalom és a képviselő elvének kombinációja), amelyet ismét csak a *Világ*-ban a következőképpen foglal össze: „vallomásomat e részben egyenesen kimondván egyetlen egy organica törvényünket sem tartom oly nagy fontosságúnak, mint azt, hogy a *Fejedelem s Nemzet* közt forgó legkisebb kérdés se határozathatásék el, a nélkül, hogy mind a két rész, szabadon, elfogultlan s a tárgy tökéletes ismeretében ne járulhasson hozzá”.¹⁵³ (Kiemelés – V. J.) Ugyanis ellenkező esetben: „ha van átok, mellyel a Romisten vaskeze nyomja az emberi nemet, ama szerencsétlen csalatkozásnál valóban nem lehet nagyobb, mellynél fogva oly számtalanszor éppen azok nyerik a Kormány vagy Nemzet bizodalmit meg, kikben legkisebb vezető, alkotó vagy rendező tulajdon nincs, hanem annál nagyobb az elakasztási maszlag, vagy rontási hév; s így sokszor az országos erőmű, a helyett hogy azon két rugó – *a kormány* t.i. *s a képviselők*, gyengéd nyomási közt *valódi egyensúlyban* forogna, veszéllyel fenyegetve ingadoz, s egészséges s compact mozgás helyett, alig mozdul, és sokszor csak azon nagy recsegés s lárma által, mellyel mozog, bizonyítja bé, hogy még nem állott meg. – S nyissuk fel évrjazainkat, tekintsük udvari, s népbálványinkat – – számos országgyűléseinket – előttünk leend, a most ábrázolt erőmű!”¹⁵⁴ (Kiemelés – V. J.)

Széchenyi előbbi, az ideális államhatalomról szóló fejtegetéseiben feltűnik Kant uralmi formákról alkotott tipológiájának egyik-másik eleme, illetve azok sajátos kombinációja, mely szerint a képviselői rendszer leginkább a fejedelmi hatalommal, legkevésbé a népuralommal egyeztethető össze.¹⁵⁵ Ezek Széchenyi rendszerének is sarkpontjait képezik, s gyakran hasonló, ha nem is mindenben azonos kifejtés olvasható nála is. Széchenyi ilyen *zárt* érvelési rendszerben a

¹⁵⁰ Széchenyi István: *Világ*. Pest 1831. 261.

¹⁵¹ Utal rá Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 293.

¹⁵² Széchenyi I.: *Világ* i. m. 273–279.

¹⁵³ Uo. 276.

¹⁵⁴ Uo. 271.

¹⁵⁵ Kant, I.: *Az örök béke* i. m. 22–23.

következőképpen beszél: mindnyájan „úgy nevezett udvari emberek fogunk lenni”, hiszen a fejedelem a törvényesség útjára lépett, az opponálók pedig (tekintet nélkül arra, hogy a hagyományos vagy a korszerű alkotmányos ellenzéki pozícióját veszik fel) természetesen tévednek, a kormánnyal feltétel nélkül együttműködőkről pedig alig esik szó.

Széchenyi tehát a *Világban* politikai pozíciókat jelölt ki: az *ellenzéki* különösen nagy hibája, hogy egyoldalúan hajszolja a népszerűséget, s mint a „hatalom és a sokaságnak character-körül zavart” ideája „inkább vadász ál fényt”, „erősebben szomjaz néptömjént, mint belső csendet”, melyet „honi előmenetek legbizonyosb előlő maszlagának” nevez, viszont — hangoztatja — az *ideális gondolkodás* elvezet a „*lelki független*” személyiséghez, aki „csak egyet akar, és sem a kormányé, sem a nemzeté, hanem csak önmagáé, s így csak annak védelmére akarja szentelni szavát, a mi béléltása s legtisztább lélekismerete szerint igazság – kirekesztőleg sem a kormány, sem a nép embere soha nem lehet; hanem ő messze a bizodalomtul s még távulabb a bizodalmatlanságtul, férfiui ébredéssel s mindig egyenlő characterrel, majd a kormány, majd a nemzet vélekedésén fog lenni, miként t.i. itélete szerint egy vagy más rész kívánja a Valót”.¹⁵⁶

Itt Széchenyi valamiféle politikai irányzatok felett lebegő, kormány és ellenzék ellentéteit kiküszöbölő *értelmiségi szerepkört*¹⁵⁷ rajzol fel, melyet leginkább a „*lelki függetlenek*”¹⁵⁸ személyesítenek meg. Ő ezek tulajdonságait már korábban ugyancsak körülírta. A szükségképpen kis létszámú elitcsoport tagjai a tisztánlátás érdekében a pillanatnyi érdekharcoknak és érdekellentéteknek fölébe helyezik magukat, a *romantika perfekcionizmusának* a szellemében önmagukat fejlesztik, küzdenek a „balítéletek ellen”, a csoport egy-egy tagja mintegy az „emberiség lovagja”, aki adott esetben „önnön érdekei ellen beszél – és e nehéz győzelmet saját magán aratja”, a „filozófia templárius keresztjét” pedig a szívében viseli.¹⁵⁹ A társadalom és részben az államhoz fűződő kapcsolatok fölé „erényes életű” személyt helyezne, mert — megítélése szerint — csak az képes nehezen megragadható társadalmi törekvésektől, mozgalmaktól függetlenül dönteni, „aki maga senki, és akinek semmije sincs; sem rangja, sem kitüntetései”, ezért is az érdekek nyílt politikai megjelenítésétől óvakodik.¹⁶⁰ Megítélése szerint ezeknek a kritériumoknak ő megfelelné, s valóban, e szerepkör betöltésére az 1840-es években ismételt kísérletet is tesz.

Visszatérve Széchenyi tíz részből álló *Wesselényi és Kossuth* című „értekezéséhez”, melynek alapját tehát már korábban kifejtett nézetek képezik: a szer-

¹⁵⁶ Széchenyi I.: Világ i. m. 261–283., főként 278.

¹⁵⁷ Az értelmiség változásokban betöltött szerepéről és államhoz való viszonyáról: *Karl Mannheim*: Az értelmiség szociológiai problémája. In: Korunk értelmisége. Vál., bev. Huszár Tibor. Bp. 1975; *Robert K. Merton*: Társadalomelmélet és társadalomstruktúra. Bp. 2002. – A hazai társadalomban kialakult értelmiségi szerepkörök értelmezéséről: *Veliky János*: „Nekünk a filozófia templárius lovagjainak kell lennünk”. In: Szabó István Emlékkönyv. Szerk. Rác István. Debrecen 1998. 293–301.; *Uő*: Polgárosodás és szabadság. Bp. 1999. 9., 51.

¹⁵⁸ Széchenyi I.: Világ i. m. 261., 264., 269.

¹⁵⁹ *Uő*: Napló i. m. 402., 415., 472., 492–493.

¹⁶⁰ *Uo.* 426.

ző azt állítja, hogy a bécsi kormányzat magyarországi politikája megváltozott, s „ma már oly jó színben van a magyar mind nemzetiségre, mind alkotványra nézve, *ha e színt azon haloványsággal és fekete sárgasággal hasonlítjuk össze*, mellyben 17-18 év előtt sínylődött, hogy valóban kétségbe esésre nincs vagy legalább nem volna ok, ha nemzeti testünk ezen normális visszatéréséből az egészséghez éretlen kísérletekkel és tapintatlan rögtönzésekkel ki nem zavarthatnák”.¹⁶¹ Széchenyi azt fejtegeti, hogy Wesselényi és „iskolája” a változást nem veszi tudomásul, ezt republikánus szempontok által motivált gondolkodásnak minősíti, s a következőkkel írja körül: „tudom én méltányolni azon féltékenységet és *republicanus* óvatoskodást, mellyel Wesselényi el vala telve, mert hiszen alkotványos nemzetnek egyáltalában soha nem lehet mottója a hártáralan bizalom, meg a semmibe nem avatkozni akarás”. (Kiemelés – V. J.) De a birodalmi kormánnyal való kapcsolatokban ő mégsem a kritikai szempontokat, hanem a bizalmat tekintti célravezetőnek, ezzel kifejezve nemcsak a valóságot, hanem saját reményeit is. Vagyis az „engesztelő, felvilágosító, egymást erkölcsileg meggyőző eljárást” tartaná hasznosnak, az „elkedvetlenítőt, ingerlőt” viszont kifejezetten károsnak.¹⁶²

Széchenyi azt is leírja, hogy a józan politikai gyakorlat másrésről számol azzal a bonyolult közjogi viszonytalakkal is, mely Magyarországot Ausztriához kapcsolja. Hangsúlyt helyez arra a tényre, hogy „*alkotmányos országa* — (a külföld hiedelme szerint *tartománya!*) — vagyunk egy *alkotmány nélküli absolut* közbirodalomnak” (kiemelés – V. J.), amivel a liberális ellenzék 1847-ig kellő mértékben valóban nem számolt.¹⁶³ És úgy gondolja, hogy ebben a körben „a politika szövvényes mezején”, különösen ha a fokozatos átalakulás ugyancsak bonyolult formuláját is ideszámítjuk, nagyon átgondolt reformeljárásra van szükség, és ennek középpontjába a többször emlegetett *Klugheit* fogalmát állítaná, melynek magyar megfelelőjéül az *ildomos* kifejezést ajánlja.¹⁶⁴ Ezzel összefüggésben aztán egy újabb politikai fogalmat vezet be: „nincs tán a földtekén bokrosabb, mint körülményeink közt a valóban *hasznos polgár* szerepét, kivált egy kissé tágabb s felsőbb körökben eljátszani”.¹⁶⁵ (Kiemelés – V. J.)

A hasznos polgár működésével összefüggésben szól *saját, a fejedelmi udvarral együttműködő reformer szerepéről*: úgy fogalmaz, hogy itt van az „őszinte kibékülésnek, egyetértésnek s együttműködésnek ideje: azt hiszem, tán én lehetek [...] azon *kiábrándult* felfogásnak [...] alkusza, megkedveltetője; [...] hogy Magyarország csak úgy lehet legboldogabb, ha udvarával legbarátságosb viszonyban áll”. (Kiemelés – V. J.) A barátságos viszony feltételéül szabná a magyar alkotmányosság elismerését csakúgy, mint hogy „a magyar nem önálló, nőtlen, de házasság, és ekkép [...] belé kell magát gondolnia és *ildomosan* belé is illesztenie azon nemzetek családi körébe, mellyek a közbirodalmat képezik [...]; minthogy az, mi van s mi létezik, nem kíván megmutatást, mert e nél-

¹⁶¹ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 292.

¹⁶² Uo. 292–297.

¹⁶³ Uo. 307.

¹⁶⁴ Uo. 306.

¹⁶⁵ Uo. 309.

kül nem vétethetik kérdésbe”.¹⁶⁶ (Kiemelés – V. J.) Nem kerülheti el azonban figyelmünket, hogy ebből a képzelt rendszerből kimarad — miként az máshol is megfigyelhető — *a változás rendje*, hiszen ő sem lehet egészen tisztában a politikai tényezők reformhajlandóságával, így a közös viszonyra vonatkozó további javaslatok is túlságosan általánosságban maradnak.

A német romantika nagy alakja, Schiller Széchenyi politikai kultúrájának szerves részét képezi, szereplőit és költői képeit több alkalommal felhasználja politikai jelenségek érzékeltetésére,¹⁶⁷ így amikor a *Wesselényi és Kossuth* egyik legfontosabb politikai fogalmáról, a „*hasznos polgárról*” értekezik, korántsem váratlanul Schiller *Az ideálok* című költeményére hivatkozik. A romantika e kedvelt és ismert műve, mely Liszt Ferencet is megihlette, Széchenyinek alkalmat adott arra, hogy Wesselényit régi barátságukra emlékeztesse, „azon derült napokra még, mikor Schiller »Ideál-ján innen valánk»¹⁶⁸ (kiemelés – V. J.), vagyis amikor Schiller szavait használva nem volt „magasság” és „messzeség”, s még egyiküket sem „nyűgözte gond és kétség”. A költeményben az élet több szakaszáról esik szó, így arról a később bekövetkező alkotó korszakról, amely Schiller beállításában az ifjúkort követi. Ez a „munkálkodás” időszaka, mely szükségképpen együtt jár az ifjúkori ideálok (ábrándok) felülvizsgálatával, vagyis mintegy a „*kiábrándulással*”. Az emberi életnek ilyen szellemi íve Széchenyit is sokat és nagyon intenzíven foglalkoztatta, a folyamatot igyekezett mindannyiszor megközelíteni és egyre pontosabban körülírni, mert felfogása szerint a szellemi helyzetek pontos felismerésétől és megjelenítésétől függ a „hasznos munkálkodás” módja, eszköze.

Széchenyi 1843 januárjában, a *Wesselényi és Kossuth* ötödik darabjában őszinte megrendüléssel kéri Wesselényit, hogy mivel a politikai helyzet megváltozott, lépjenek szövetségre, kössenek „ismét frigyet”, „Jer tehát közénk”, „térj tehát ismét közénk”, „siess azért ismét közénk”¹⁶⁹ – ismételgeti újra és újra. E csoportosulást, a „függetlenek” körét, melyhez barátját meghívja, nehéz megragadni, hiszen nem társadalmi-szociológiai, hanem szellemi-kulturális jellemzőkkel írja körül. Mindenesetre a közéletben működő, *hasznos politikai szerepet* betöltő személyekre gondol, akiket persze név szerint nem tudunk egészen pontosan megnevezni. Elsősorban azért, mert a változásokat (vagyis a polgárosodást) irányítani hivatott és elitszerűen szerveződő csoportba való bejutást Széchenyi semmiféle rendi és osztályszempontokhoz nem kötötte volna — ebben a tekintetben tökéletesen modellálta a hazai polgárosodás módját —, annál inkább gondolt viszont szellemi-kulturális kvalifikációra.¹⁷⁰ Korábban naplójában a változást generálók megnevezésével is érzékeltetni igyekezett, hogy ők megszabadulnak az átalakuló társadalom nehezen megragadható viszonyaitól, ideális esetben elemelkednek a társadalom mindennapiságától, ők „az emberi-

¹⁶⁶ Uo. 319–320.

¹⁶⁷ Uo. 451.; Jelenkor, 1843. március 12. – „a politikai asszony-notabilitások osztálya, mely halhatatlan Schiller nő-ideálját fel nem fogta” (a „Das weibliche Ideal”-ról van szó).

¹⁶⁸ Uo. 344.

¹⁶⁹ Uo. 337., 341–342.

¹⁷⁰ *Széchenyi István: A Kelet népe*. Pest 1841. 5–6.

ség lovagjai”, akik a romantika perfekcionizmusának az útján haladva akár „önnön érdekeik ellen beszélnek”, és az átalakulás során a „nehéz győzelmet” így elsősorban saját magukon aratják.¹⁷¹ Széchenyi azt tartaná szerencsésnek, ha a társadalmi változások élén állók csoportjába csak olyan személy jutna be, aki „maga senki, és akinek semmije sincs; sem rangja, sem kitüntetései etc.”, akinek „Magyarországon, ha minden szenvedély lecsillapodott, lehetne olyan hitele, hogy a dixi [megmondom] valamilyen formáját bevezetné”.¹⁷² Az ilyen személyek tehát a tisztánlátást zavaró önérdeket levetik magukról, hogy a közérdeket eredményesen szolgálhassák. Változáskonceptiójának lényege konkrétan is megjelenik a kaszinók szervezése során, majd később abban a követelményrendszerben, melyet a szélesebb nyilvánosságban működő politikaformákkal szemben megfogalmaz.

Érthető módon e csoport körülrása során a nyelvvel, a szavakkal is nehezen boldogult, hiszen kétségtelenül csak hosszadalmas kísérletezésekkel lehet rátalálni az új és bonyolult társadalmi jelenségeket jól visszatükröző kifejezésekre. Széchenyi nagy érzékenységgel boncolgatta a társadalmi jelenségek bonyolult világát, 1841-ben erről így szólt: „nem egészen könnyű a »nemzeti élet« szövevényes és néha felette egyebonyolított gombolagából kiszemelni és felvenni a »fonál« valódi végét, és világosan kitudni, mi a hatás, mi a következmény [...] ezen felül valamint különböznek egyesek sajátságai, úgy száz meg száz árnyéklatban mutatkoznak előttünk külön nemzetek hajlami és végírányai”.¹⁷³ Viszont egészen otthonosan mozgott a Schiller költeményében felrajzolt, összefüggő szellemi úton. Használta például a kantianus Schiller érték Kategóriáit a *tapasztalásról* és az *ideákról*¹⁷⁴ az élet második szakaszában, a munkálkodás korában, mely Schillernél is szükségképpen együtt jár az „ideálok” elvesztésével, s ezt nevezte Széchenyi a „*kiábrándultak*” korának.

Széchenyi gyakran visszatért ahhoz a kérdéshez, hogy miként lehet a „dolgok legmélyebb fekvését” megérteni, s ilyenkor alkalmazza a „kiábrándult” kifejezést, mely ebben az összefüggésben a hamis, átgondolatlan, gyakran a szellemi értelemben vett fiatalkorra jellemző ötletek elutasítását jelenti. Ezt a szellemi állapotot úgy írja le, hogy bonyolult körülmények között „sikeres gyógyszert nem lehet csak úgy ut s utfélen fellelni, de ide a mélyebb felfogás kell”, s kifogásolja is, hogy hány szellemi értelemben vett „ifjoncz, hány tapasztalatlan, hány felszínes bátorodik nemzeti újraalakulásunk kolompját minden tétova, sőt legkisebb kétkedés nélkül saját nyakába kötni”.¹⁷⁵

A „valóban hasznos polgárnak szerepét” betöltők politikai csoportjába tehát Széchenyi a „kiábrándult, kijózanult embereket” várná, akiknek fontos tulajdonságait számos alkalommal konkrétan felsorolja: „tökéletesen kihagymázult, kiábrándult, kijózanult felfogás, tárgy és körülményismeret, és hideg vér,

¹⁷¹ *Uő*: Napló i. m. 402.

¹⁷² *Uo.* 426.

¹⁷³ *Uő*: A Kelet népe i. m. 6.

¹⁷⁴ *Johann Wolfgang Goethe*: Megismerkedés Schillerral. In: *Uő*: Önéletrajzi írások. Bp. 1984. 613–617.

¹⁷⁵ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 308.

meg mindenekelőtt hiuságnélküliség” jellemző rájuk.¹⁷⁶ Viszont a szemben álló csoport megnevezésekor elveszíti politikai nyugalalmát, nagyon kiélezett ítélet formájában megkülönbözteti őket a hasznos polgároktól, mivel félti tőlük a kiszámítható és kiegyensúlyozott változást. Beállítása szerint erre a csoportra jellemző az „enthusiasmus, költészet-vizio, magas paripán lovaglás, szóteli és gondolatüres declamatio, meg mind azon dacz, hiu viszketek, rögtönzés, tulbecsülés, gazda nélküli számolás, peleusi harag, zugjogászi elv-’s ügyfitogtatás, olympusi dörgés, meg mennykövezés, zaj, lárma, ráfogás sat.”.¹⁷⁷ Kijelenti, hogy velük, az „ügyetlen hajósokkal” nem lehet „sikeresen” együtt haladni, mivel náluk „mámoros kocsis ül a bakon”, s ilyenkor persze már régóta Kossuthra gondol.¹⁷⁸ Csoportszerveződésükkel kapcsolatban már jó ideje, mintegy a modern politikai pártszerveződés folyamatát érzékelve-érezkeltetve, „*Pesti Hirlap pártot*” emleget. Érzékeli az ország politikai berendezkedésének egyre differenciálódó rendszerét, amikor egy-egy tényezőt világosan körülír, például megkülönbözteti a kormányzat bírálataát és a társadalmi mozgalmakkal való együttműködést felvállaló, elitszerűen működő független személyiségek szövetségének törekvéseitől.¹⁷⁹

Ez idő tájt az ellenzékhez kapcsolódó Wesselényi végül persze nem fogadta el Széchenyi politikai ajánlatát. Erdemes elgondolkodni azon, hogy Széchenyi politikai meghívása, őszinteségét legcsekélyebb mértékben sem megkérdőjelezve, kellőképpen „józan” és „kiábrándult” volt-e. Különösen annak ismeretében, hogy az említett csoportok között a szerveződés elveit tekintve már lényeges eltérések kezdtek mutatkozni, melyeket láthatóan ő is jól felismert, az 1840-es évek elején már új, *hazai eszmei-politikai irányzatok* voltak kialakulóban, így közöttük csak a politikai észszerűség határait átlépve lehetett volna hidakat építeni.

Azt pedig Széchenyi különösen fájlalta, hogy Wesselényi a „Pesti Hirlap párthoz” közeledett, melynek közpolitikai működésében ő egyre több kifogásolnivalót talált. Különösen a szélsőségességet igyekszik rábizonyítani Kossuth körére, ennek érdekében költői képpel él és hasonlaltal megerősített nyelvezetet használ: a megjelölt „hirlapisták” „felcsigázott, felingerelt” szenvedélyt visznek a közéletbe, s ezzel sok kárt okoznak, hiszen „a langyos sőt még a meleg víz is megsustorogtatja az izzó vasat”.¹⁸⁰ A már jól ismert „szív” és „ész” fogalom pár tűnik fel a *Wesselényi és Kossuth* című értekezés hetedik részében: „a baj, a főben, a még *ki nem ábrándult*, és magát szünet nélkül tulbecsülő s ez ok miatt természetesen multhatatlanul maga magát meg nem szünőleg rászédő, megcsaló, mystificáló főben. – Igen, itt a baj, a főben, s korántsem a kebelben”.¹⁸¹ (Kiemelés – V. J.) A „bajról” fiziológiai leírást ad, „a főnek feligerlett vértódulási állapotjában lappang a baj, egyedül itt, sehol másutt; azon ábrándos állapotban, melly elevenebb képzetüeknél, vérmesb temperamentumuak-

¹⁷⁶ Uo. 309., 339–340.

¹⁷⁷ Uo. 340.

¹⁷⁸ Uo. 355., 371.

¹⁷⁹ Uo. 367.

¹⁸⁰ Uo. 355.

¹⁸¹ Uo. 357.

nál fölötté gyakran fordul elő”.¹⁸² Az alapműnek tekinthető *Garatból* rendszeresen átvesz szövegrészleteket és fogalmakat, mint például amikor Kossuth körét jellemzi: a „Pesti Hirlap pártot” „álvarázs”, „lidérczfény”, „szappanbuborékos nimbusz” veszi körül, mely „sorvasztó sőt veszélyes állapot közt, bilincsben tartja a hont”.¹⁸³

Széchenyi a modern tömeglélektan eszközeivel igyekszik leírni azt a tömegpszichózist, mely véleménye szerint a politikai csoportok körül kialakul, s így mutatja be a pártokként megnevezett csoportok veszélyes közéleti szerepét is: „A pártok természete, hogy minél buzgóbbak társai, annál inkább állanak mindnyájan úgy szólván bizonyos varázs alatt, melly szerint egyik mint másik szinte akarátja ellen is hasonló színü üvegen nézi keresztül a dolgok s kivált olly dolgok mibenlétét, mellyekbe személyesség is vegyül, s ekkép ha egyik, kivált a vezér kimondja a sententiát, a többi mind mind a mester szavára esküszik”.¹⁸⁴ Aztán a különböző politikai csoportok vonatkozásában általánosságban, a „Pesti Hirlap párt” esetében pedig konkrétan elfoglalt hibás szerepkör leírásához beveti a már eddig is használt fogalmakat: azt állítja, náluk „*mámoreos kocsis ül a bakon*, vagy inkább: hajtja a lovakat” (kiemelés – V. J.), s kételkedik abban, hogy „p. hirlapi párt, ki fogja e kalauzolhatni a magyart mostani bonyodalmibul”, mégpedig úgy, hogy azt megfelelő „*ildommal*” a „kifejlettebb s általányosb alkotványszerűség sarkalataira felemelje”.¹⁸⁵

Folyamatosan bírálja Széchenyi a liberális ellenzék „modorát” és „tacticáját”, a reformok tartalmát illetően azonban ritkábban nyilatkozik, a *Wesselényi és Kossuth* tizedik, utolsó darabjában is időt kér: a javaslatokat „legalább némileg kibonyolíthassam s egy kis rendbe állíthassam”. Ígéri, akkor majd „nemcsak abstract elveket állítandok fel”, s majd törekszik „bizonyos elvek alkalmazás módját is, ha így lehetne mondani, lehető leggyakorlatibb és körülirtabb sarkalatokra helyezni”.¹⁸⁶ Összességében persze a vázolt sajátos nézőpont alapján nehezen is tudhatunk megjelölni biztos politikai reformtámpontokat, így a történetkutató gyakran nem képes eldönteni, hogy e szövegeket kulturális teljesítménynek vagy politikai programnak tekintse-e?!

A vita mindinkább élesedő hangneme is rámutat a politikai csoportosulások *elkülönülésére* és szembenállására. Széchenyi politikai meghívását kevesen fogadták el, sokan talán nem is értették, és főként kormánytisztviselők, illetve *konzervatívok felől* érkeztek egyetértő üzenetek, melyek viszont Széchenyit hozzhatták zavarba. Ezek közül sokan a birodalmi kormányhoz küldött emlékiratban is megfogalmazták javaslataikat, s számuk ugyancsak nem lehetett csekély, hiszen utóbb, 1843-ra visszatekintve Széchenyi a Reviczky magyar kancellár asztalán fekvő emlékiratok számát mintegy harmincra becsülte.¹⁸⁷

¹⁸² Uo. 358.

¹⁸³ Uo. 359., illetve a *Garatban* a „lidérczfény”. Uo. 51.

¹⁸⁴ Uo. 360.

¹⁸⁵ Uo. 355., 367.

¹⁸⁶ Uo. 400–401.

¹⁸⁷ *Uó*: Napló i. m. 1032.

Igen feltűnő módon egyetértő jelzés érkezett a liberális ellenzék egyik fontos személyiségétől, *Eötvös Józseftől* is, melynek alapjául szolgáló és a kormányhoz küldött emlékirataiban azonban mindvégig titokban maradtak, s ezeket ma sem ismerjük, csupán a másodikhoz kapcsolódó levélből tájékozódhatunk az azokban foglaltak tartalma felől.¹⁸⁸ Léteznek történetírói interpretációk, melyek Eötvös fellépését nem is ebben a kontextusban, hanem a kormányzati tétlenkedés bírálataként értelmezték, Horváth Mihály például Eötvös nevét a konzervatívokkal együtt említi: „mind emlékiratokban, mind élő szóval számos panasz érkezett a kormány élén álló Lajos főherceghez, Metternich és Kolowrat miniszterekhez a conservatív magnások és követek, sőt ellenzéki tagok, jelesül b. Eötvös József részéről, a magyar kormányzások s különösen gr. Majláth kancellár tétlensége ellen”.¹⁸⁹

Naplójából kivehetően Széchenyi Eötvös fellépését nem vette komolyan, ami *A Kelet népe*-vitára visszatekintve egyáltalán nem tartható meglepőnek. Viszont Eötvös javaslatai hamar birodalmi tisztségviselők kezébe kerültek, s ezeknek egy része darabokra szedve különböző állásfoglalásokban fel is tűnik. Például Eötvös arra tesz javaslatot, hogy a kormányzat irányításával megvalósuló „nyugodt haladáshoz” a szabad királyi városok szavazatarányának megnövelésével szerezzen a kormány az alsótáblán többséget (a felsőtáblán már létezik). Ez a javaslata, talán Szalay László elgondolásával kombinálva,¹⁹⁰ olvasható Metternich *Ueber die ungarischen Zustände* című, 1844 végén rögzített iratában,¹⁹¹ ám az egész önmagából kifogartva, a szerző(k) szándékaival is szembe fordítva kerül felhasználásra.

A bécsi kormányzattal való együttműködést szorgalmazók helyzete kétségtelenül bonyolult és számos kétértelmű jelenséggel volt terhelt. Eötvös menetetőzni is kényszerül, hogy az ellenzék keretei között marad, ám mégis a kormányzatnak tesz taktikai javaslatokat. Mint ismeretes, ő két memorandum formájában fejtette ki javaslatait a kormány oldaláról meginduló reformok reményében 1843-ban.¹⁹² Széchenyi pedig mérlegelni volt kénytelen a politikai nyilvánosságban történt fellépésének és a *Jelenkorban* publikált írásainak hatását kormánykörökben, s családottan állapíthatta meg, hogy „Mett[ernich]nek az újságban való fellépésem sem tetszik”, majd a követhető politikai utak megjelölése mellett izgatottan hagyta el a mérlegelések terepét: „se nem Madarász, se nem Mett[ernich] – *hanem alkotmány*”.¹⁹³ (Kiemelés – V. J.) Széchenyi „független” politikai pozíciója valójában nehezen védhető. Ellentmondásos viszonyrendszer, melyet ő dolgozott ki, s melyben a szerepét néha „túljátssza”, viszont önreflexiók képességének kiváló bizonyítékaként igen találóan ő maga írja körül naplójának: „*Eszméim* összezavarodnak... Je me sens devenir fou (Érzem, megbolondulok)... Ülés a magnásoknál [...] Beszélek – – azt hiszem, *filozofiku-*

¹⁸⁸ Veliky János: Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója. In: *Uő: A változások kora*. Bp. 2009. 83–96.

¹⁸⁹ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. 3. Pest 1868. 12.

¹⁹⁰ Veliky J.: Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója i. m. 86.

¹⁹¹ Aus Metternichs nachgelassenen Papieren i. m. 51–63.

¹⁹² Lásd Veliky J.: Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója i. m. 83–92.

¹⁹³ Széchenyi I.: Napló i. m. 1002.

san – – Apponyi Gy[örgy] mellett... Pálffy Pepit, Teleki Lacit és B[atthyány] Lajost – enyhén korholólag idézem. Az ellenzék nevetségessé teszi magát. [...] Lonovicshoz – Néhány óráig maradok. Búsan beszélgetünk – a helyzetükről – Zichy Emilyhez... Rossznak tartják, hogy *az ellenzékhez* állok... Emezek meg azt tartják rossznak, hogy *a konzervatívokhoz* állok. – Erőnek erejével legyek *pártember*.”¹⁹⁴ (Kiemelés – V. J.)

Kossuth láthatóan e zavaros, nehezen áttekinthető viszonyrendszerbe nem szeretne belekeveredni, az ezt tükröző sajtóvitából is igyekszik kivonni magát. Ő is kétségtelenül nehéz helyzetben van, viszont segítséget kap munkatársaitól, például Záborszky Lajostól, aki *Gróf Széchenyi István és eddigi iratai* címmel közölt őt támogató írást.¹⁹⁵ Egy-egy esetben viszont Kossuth igen élesen mégis rávilágít a Széchenyi által elgondolt politizálás lényegére. Például *Polémia* című¹⁹⁶ cikkében előbb az egyre élesebb *hangnemet* és az alaptalannak gondolt vádakát kifogásolja, ám ezután *a reformok tartalmára* helyezi a hangsúlyt, s itt — nem először — Széchenyi sokat emlegetett fogalompárját, a „modort” és „tacticát” használja fel. Bemutatja, hogy a gróf bírálata azért ölt olyannyira személyes jelleget, mert a reformok tartalmában alig állapítható meg közöttük különbség, s megemlíti, hogy a Széchenyi részéről oly gyakran fellángoló „agitatori hang mindannyiszor megszűnik, valahányszor a vitaközlés részletek fejtegetésére bocsátkozik”, vagyis amikor a reformok tartalmi elemeiről van szó.¹⁹⁷ Ennek beismerésével viszont Széchenyinek az a törekvése, hogy a „Pesti Hírlap-kört” a „modor” bírálatával szorítsa a közpolitika peremére, s így elfedje a reformok tartalmában megmutatkozó nézetazonosságot, sikertelennek bizonyul. Ilyen formában mutat rá a *Pesti Hírlap* szerkesztője e taktika valóságos karakterére: Széchenyi „végre kénytelen lesz, az elveket immelámmal pártolva; egész harczát a modor ellen intézni”, ám „ekkor – – nevetségessé” válik.¹⁹⁸

Másrésről viszont Kossuth — ez idő tájt mindinkább megerősödő nézetrendszerének szellemében¹⁹⁹ — a politikai pozíciókról kibontakozó vitát a reformok valóságos tartalmának megfelelő *alkotmányos keretek közé* emeli, s abban jelöli ki a helykereső személyek és csoportok pozícióját. Saját csoportját „politikai vélemény-pártként” definiálja,²⁰⁰ s Széchenyi pozícióját is a polgári alkotmányosság szempontjaival írja le. Figyelmeztet, hogy „gr. Széchenyi mint *journalista* [...] még mindig *a régi mezőn*” forog, s politikai pozícióját nem a „korkérdésekről” kialakított véleménye szerint dönti el.²⁰¹ „Független” pozíció alkotmányos viszonyok között *nem létezik*, ezért jelenlegi „iránya nem egyéb, mint egy kis publicisticai betegség, mellynek kórányaga azon képzelődésben rejlik, hogy *ő isolálva, hogy párt nélkül van*”. (Kiemelés – V. J.) Rámutat, hogy

¹⁹⁴ Uo. 1017–1018.

¹⁹⁵ Pesti Hírlap, 1843. március 2., március 19.

¹⁹⁶ Pesti Hírlap, 1843. február 19.

¹⁹⁷ Pesti Hírlap, 1843. március 2.

¹⁹⁸ Pesti Hírlap, 1843. február 19.

¹⁹⁹ *Szabad Gy.*: Kossuth politikai pályája i. m. 83.

²⁰⁰ Pesti Hírlap, 1843. február 19.

²⁰¹ Uo.

Széchenyi önmeghatározása nem felel meg az alkotmányos gondolkodás szempontjainak, „mert ha pártot nem akarna alkotni, úgy azt kell mondanunk, hogy nem tudja mit akar”, ugyanis a pártok az alkotmányosság fontos elemét képezik, ezt Széchenyi sem tagadhatja el, hiszen egyébként „nem volna alkotmányos érzelmű polgár”. Ezután Kossuth a teljes hazai pártszerkezetre tekint, és annak alapján állapítja meg, hogy a „gróf tehát pártot vadász, s mivel magas aristocratiai phrasisai után ítélve attól tart, hogy ha pártunk vezérségét vállalná el, *democratának* tartatnék, a conservatívek halastavába veti ki horgait, pártot halászva”. (Kiemelés – V. J.) Egyben a gróf egyik súlyos *belső konfliktusát* is érzékelteti: „nemes keble erejének érzetében azt véli, ő majd a maradékból magával haladókat csinál. – Engedjen a nemes gróf egy kis jóslatot. Nem ő fogja a maradék pártját magával haladóvá tenni, hanem őt, a haladót, teendi a párt maradóvá. – S ez igen természetes.”²⁰²

Széchenyi azonban továbbra is ragaszkodik koncepciójához, s az ellenzék-től való különbözés körülírásához korábban teremtett önálló logikai rendszer szellemében állítja, hogy az óhajtott polgári reformok sikerre vitelét a tartalom mellett a „*modor*” és „*tactica*” döntő módon befolyásolja. A különbözés bemutatásához többnyire egy jelenségkörből választ példákat, sokszor említi a vármegyei atrocitásokat, melyek a legutóbbi országgyűlési követválasztások alkalmával számos reformjavaslatnak útját állták, mint írja, „néhány százjas körmös merész egész vármegyét [...] lelármáz”. Aztán további lendülettel, hogy az ellenzék alkalmatlanságát igazolja, az atrocitásokat szorosan összekapcsolja a Kossuth irányítása alatt szerveződő csoportosulással, pedig a vármegyei mozgalmakat aligha lehet azonosítani az ellenzék egészével, legfőképpen pedig Kossuth változásprogramjával nem. Széchenyi azonban ilyen zárt logikai rendszerben ezt már nem is mérlegheti, hanem továbbhalad és kitart amellett, „mit a vármegyei legújabb felette szomorú események olly világosan bizonyítanak [...] hogy az *elv és modor* éppen nem egy, de egyiknek mint másíknak philosophiai felfogása egyaránt szükséges a sikerhez”. (Kiemelés – V. J.) Rögzíti, hogy az óhajtott sikert „a Pesti Hírlap szerkesztőjének s apródjainak *modorával* soha el nem érhetni” (kiemelés – V. J.), s végül összefoglalja a „*modorban*” megnyilvánuló különbségeket: „Én superioritás, érdekmelegismertetés, persvasio és méltanyosság által hiszek vérünknek még inkább használhatni; az erőltető párt ellenben inkább rideg jogfitogtatás, ijesztgetés és — mondjuk ki egyszer, tétova nélkül — bizonyos felfuvalkodott (dacz vagy inkább) »Vornehmthuerei« által gondol imponálni és sikert aratni”.²⁰³

A politikai változás tartalmát érintő reformelvek közül viszont *kettőnek* a kritikája jellemzően ismétlődik nála, ami mutatja, hogy maga is ezeket tekinti a politikai csoportképződés alapjának. 1843. február 16-án a *Wesselényi és Kossuth* egyik befejező darabjában is bírálja az *egyenlőségi eszmék* terjedését a liberális ellenzék körében, mivel „egyenlítőgetési — nivellatiói — viszketegségünknel sőt systemájuknál fogva, nincs tekintély, nincs nimbus, legyen az születésnek, vallásnak vagy hivatalnak fényköre, mellyet mosatlan, szentségtelen kezekkel

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo. 504.

s negédes pajzánsággal ne iparkodtak volna többé kevésbé sárba húzni”. A *nép-szuverenitás* elvének gyakorlatba vételétől pedig, melyre az ellenzék valóban törekedett, a kormányzat tekintélyét féltette, s a magyar történelemben gyökértelennek gondolta ezt az eszmét: úgy látta, hogy „a nép souverainitási divateszme hozzájárultával — jóllehet mai napig bármiképp is akarják is némellyek erővel oda csürni csavarni, semmi ilyes (népsouverainitási valóságos gyakorlat) nem mutatkozik évrázainkban vérünk ide települte óta — alig van honunkban már vármegyei elnökség, mellyet napról napra inkább s inkább a pictus masculusok sorába ne igyekeznek levonni bizonyos rész, miképp aztán, mint fejre állított bohóc a lármázók parancsa, vagy bizonyos tekintélyek kénye kedve és gratiája szerint folytassa mostoha s vajmi háladatlan, (s diszszel és sikerrel majd alig végezhető) munkáját”.²⁰⁴

Széchenyi valóban rendkívüli mennyiségű energiát és szöveget fordít arra, hogy önmagát és politikai törekvéseit *az ellenzékétől* megkülönböztesse. A megkülönböztetés tekintetében valami lezárulni látszik a „Vieuxtemps-kaland”²⁰⁵ körül, melynek kifejtésére három rendkívül hosszadalmas értekezést szán.²⁰⁶ Ebben újra összefoglalja az eltérésekre vonatkozó felfogását, s megismétli korábbi állítását, hogy a „Pesti Hírlap-körrel” számos „*elvben meg-egyezzünk; csakhogy célunk elérésére modorunk más*”.²⁰⁷ (Kiemelés – V. J.) Például a magyar nyelv ügyében — a konzervatívokhoz erősen hasonlító álláspontot elfoglalva — úgy véli, hogy újabb politikai követelésekkel nem szabadna fellépni, mert „a magyar nyelv diplomatikai állását kivívtá”, ezen a téren „beteljesedtek azon remények, mellyek csüggedni vagy mindet kockára eresztetni” veszélyes lenne,²⁰⁸ a folyamatos ellenzés technikáját tehát nem szabad tovább folytatni.

Most is kifejti, hogy a különféle *új politikai mozgalmak* nem válhatnak a reformtörekvések részévé, állításának igazolására azonban ismételten rendies mozgalmak kerülnek említésre: tételének bizonyítása céljából felszólítja Koszuthot, hogy arra válaszoljon a *Pesti Hírlap* szerkesztője, „adó dolgában ugyan merre hajlik a közvélemény, mellyre annyira szeret hivatkozni és mellyet mindennek megczáfolására mint a bölcsesség legbiztosabb criteriumát annyszor a hányszor emlegeti; [...] Mire a felelet az, hogy a közvélemény bizony az adó ellen hajlik”. Az ilyen formában átértelmezett ellenzéki megmozdulások (vármegyei lázongások) „modora” persze reformellenes, így tehát „ha alkotványt és nemzetiséget valódiilag terjeszteni akarunk, modorunkat is meg kell változtatni, nehogy mint sok más nép, szerencsétlen vérünk is [...] tán szabadsága vesztésén vásárolja meg a késő s hasznot többé nem, de egyedül keserű könyüket ki-sajtoló tapasztalást”.²⁰⁹

²⁰⁴ Uo. 377–378.

²⁰⁵ A keretekkel legutóbb *Fónagy Zoltán* foglalkozott: Egy színházi botrány anatómiája i. m. 73–83.

²⁰⁶ Jelenkor, 1843. március 31., április 9. és április 27.; Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 479–513.

²⁰⁷ Uo. 497.

²⁰⁸ Uo. 501.

²⁰⁹ Uo. 508.

Széchenyi lelke mélyéig idegenkedik a tömegmozgalmaktól, ezért érthető, hogy *politikai identitásának* lényegét tekintve feltűnik az *individuais szabadságértelmezés* elve is, mely a katolicizmus lélekfelfogására csakúgy visszautal, mint a modern polgári szabadságfelfogásra: „büszke öntudattal elmondhatom, mikép ha van is olly hű, olly őszinte *magyar* mint én akárhány, nálamnál őszintébb és hübb egy sincs, mire esküszöm, azért mégsem tudom felejtteni — s ezt minden csepp véremlen érzem — hogy önálló halhatatlan lelkü *szabad lény* vagyok, melly előtt halandó lényegem porban áll, miszerint bennem a magyarnak hallgatni kell, ha annak vágyai az igazságos emberrel jönnek ellentétbe.”²¹⁰ (Kiemelés – V. J.) Ezzel az ideológiai, eszmetörténeti megközelítéssel hozza összefüggésbe aztán a legmegfelelőbb politikai „modort”, vagyis a követendő reformálási taktikát is: „Becsüljük meg tehát mindenek előtt az »*embert*«, mert ez a lehető legjobb modor, és legyünk meggyőződve, hogy ezzel, vagy a rohanók szójárása szerint: ezen specialitással sokkal *czélszerűbben* s ekkép valóban jobb sikerrel mozdítjuk elő vérünk ügyét mind nemzetiség, mind alkotvány tekintetében, mint ha a Pesti Hírlapnak et Co modora s franczhoni és uj-teutoni, már ott is jobbandán kicsapott és ide alkalmazott recipéje szerint, mulhatatlanul dögnöznének minden vért, hogy magyarrá váljék, és szüntelen korbácsolnánk minden magasban állót, mikép kedvező hangulatba ringattassék a mostohább születésűek iránt”. (Kiemelés – V. J.) Kossuthék „modorával” kapcsolatban tehát a kibontakozó *korszerű ideológiai tagolódásra* utaló kifogásai vannak: mint írja, a *Pesti Hírlap* politikai orientációja „olly *democratiai*, sehol még kellőleg ki nem próbált túhegyre van állítva a p. hírlapi szövetségesekek által — szóval: minden ugy fel van lármázva, riasztva, forgatva, mikép — legalább az én felfogásom szerint — s minden önhizelgés nélkül legyen mondva, úgy látszik, mintha nem volnék minden gyakorlat nélküli — mindenek előtt be kell várni a szélvésznek némileg lecsillapultát, s addig is a nagy közönséggel kellőleg megismertetni a hazaboldogító szélvészfelidézöket.” (Kiemelés – V. J.)²¹¹

Végeredményben tehát a vitában feltűnő szerepkijelölések és vállalt politikai szerepkörök a *korszerű ideológiai-politikai tagolódás* irányába mutatnak. A megszólalók a pozíciók megjelölésekor a nagy politikai filozófiák kategóriáit (liberális, demokrata, republikánus, konzervatív) alkalmazták, ezzel együtt azonban a hazai viszonyokkal is messzemenően számoltak, és a sajátos helyzetek körülírására nagy találékonysággal új kifejezéseket is megalkottak. Gyakran feltűnnek a szépirodalom eszközeivel teremtett fogalmak is, s ez abból a romantika-felfogásból ered, mely a politikát a művészetek részének tekinti.

A politikai vita az ország politikai elitjének körében zajlott, résztvevőit a polgári műveltség és meggyőződés, illetve a reformátalakuláshoz kapcsolódó nemzeti elkötelezettség fűzte össze, ez a kör azonban már elsősorban nem származási, hanem *funkcionális elit* volt, erre való tekintettel nevezhető polgári elitnek.²¹²

²¹⁰ Uo. 508–509.

²¹¹ Uo. 509–510.

²¹² Párhuzamként *Volker Press*: A nemesség a XIX. században. A régi Európa vezető társadalmi rétegei a polgári-bürokratikus korban. In: Túlélők. Elittek és társadalmi változás az újkori Európában. Bp. 1993. 11–40.

Polgári vonásai a felvállalt korszerű szerepkörök mennyiségének növekedésével arányosan folyamatosan erősödtek. Úgy látszik, hogy a Széchenyi–Kossuth-vita második szakaszának lényeges tanulságai néhány fontos tanulmányban (Kossuth *Szemle és értesítés*, valamint *Irány és elégtétel*, illetve Széchenyi *Mély számoló tanítványom* című írásáról van szó) összegződtek, bár fontos, karaktert teremtő reformelgondolásokról (például adóügyben vagy a jobbágyfelszabadítás módját illetően) az eszmecsere tovább folytatódott.

Az irányzatok között húzódoó határokat azonban korántsem lehetett olyan könnyen meghúzni, mint ahogy azt a vita hangneméből gyakran gondolni lehet. A *Kelet népe* című iratában maga Széchenyi sem tagadta Kossuth és a *Pesti Hírlap* programjának áttekintése után tartalmi kérdésekben a sajátjával való hasonlóságot, és ezért rendszerint a „*modor és taktika*” fogalompárral fejezte ki az eléggé nehezen megragadható különbségeket. Ezt többen következtetlenségnek tekintették, és utaltak arra, hogy valójában ilyen módon akarja elfedni a nagy reformok tekintetében létező nézetazonosságot. Kossuth is figyelmeztette vitapartnerét, hogy az 1830-as évek elején publikált műveinek liberális reformjait ő elfogadta, sőt, azok közül némelyek saját szándékait is meghaladták.

Ugyanakkor azonban éppen a *politikai-ideológiai irányzatok megszerveződésének módját*, azok nyilvánosságban történő megjelenését, illetve működését illetően már komoly nézetkülönbségek mutatkoztak. Irányzatformáló funkcióval bírt, hogy a pozíciókijelölő vita egyik szereplője, Kossuth a reformfolyamattól a csoportérdekek teljesebb egységesülését remélte, vagyis *mélyebbre hatoló érdekegyesítést* gondolt el, így az egész polgárosodást „*vegytani*” átalakulásként írta le. Arról értekezett *Szemle és értesítés* című, az országgyűlés megnyitásához kapcsolódó hírlapi cikkében, hogy remélhetőleg a reformfolyamatot alkotó elemek tömege majd „vegytani processusban” egyesül. A német természetjogi felfogás szellemében a nemzeti átalakulásba minél teljesebb körben kapcsolta volna be társadalmi csoportok érdekeit, így például azt tartotta szerencsésnek, ha az országgyűlési követek a törvényalkotás során a társadalom egészének érdekeit ragadják meg, vagyis hogy a választók „minél szélesebb programokkal látják el követeket”, hiszen „annál sikeresebben módot nyújtanak, hogy a *sociális meggyőződés* néhány kérdésbe központosulhasson”.²¹³ (Kiemelés – V. J.) Kossuth a reformgondolkodást mélyreható társadalmi átalakulásként fogta fel, például a városi képviselőlet átalakításával összefüggésben is azt fejtegette, hogy a „közjó” érdekében történő munkálkodás nem is az országgyűlésben, hanem a társadalom mélyrétegeiben indul el: „Politikai rokonság társalgási rokonságot szülhet, de társalgási egybeolvadás a political rokonságból olly forrasztó kapcsot készíthet, melly egy csomóba egyesítve, eltörhetetlenné teszi a nyilvesszóket, mellyeknek mindegyike magában s külön gyöngye s erőtlén.” Persze a különféle csoportérdekek egyeztetését akadályozó tényezők jelentőségét ő sem becsülte alá, utalt például a „néposztályzati különbségre”, mely „aristocraticus országban kisebb nagyobb mértékben mindenütt honos, hol political institutiók s az ezek által befolyásozott nevelés, szokás, életmód,

²¹³ Pesti Hírlap, 1843. május 14.

hatósági eldaraboltság a nemzet tagjai között választói közfalat emelnek; mellyeket ha bár egészen csak a political assimilatio képes elenyésztetni, de ezen assimilatiónak a társalgási egybeforrás nemcsak igen sikeres, *sőt talán nélkülözhetetlen* közvetítője”. (Kiemelés – V. J.) Így Kossuth közérdekké annak a közszereplőnek a gondolkodását emelte volna, „a ki tudja, hogy a barátságos közeledés mennyi ingerültséget képes csillapítani, mennyi közéleti szögletességet lesimítani”, tehát a valóságos reformerek majd együttesen óhajtják, hogy társadalmi csoportok között „a separatismus immár megszűnjék”.²¹⁴

Hasonlóképpen *irányzatformáló* funkcióval rendelkezett a „haladás kerekét megakasztani nem lehet” kossuthi formula, melyet megalkotója annyira lényegesnek tekintett, hogy ebben a körben még a változások felgyorsítását is elfogadhatóbbnak tartotta, mint az egy helyben maradást.²¹⁵ Itt is utalt az átalakulás mélységére, illetve az arra hatást kifejtő tényezőkre, amikor azt hangsúlyozta, hogy nem lehet a jelenkorban a „cast-ok hatalmát a multkor dicsőségébe visszahelyezhetni”. Ugyanakkor az átalakulás üteméről is értekezett. Szóba hozta Széchenyi politikai szerepfelfogását, amikor azt emelte ki, hogy „bizony igen gyöngé statusférjak, kik azt hiszik, hogy egy egész nemzet életének ezernyi műkerekai mind az ő tervök szerint fognak mozogni, mint egy gépelynek alkatrészei”. Hiszen a társadalmi változásokat nem annyira személyek, hanem gyakran politikai mozgalmak szervezik, az átalakulás során keletkező konfliktusok pedig nem zárhatók ki az átalakulás folyamatából, melyet egy-egy politikus ugyan helyteleníthet, ám magát az átalakulást nem gátolhatja meg. Közben minderről értekezik, a saját szerepét is tisztázza: „Nincs oly félisteni bölcsesség, mely ezen phasis alól a nemzetek kifejlődését fölmenthesse. Egyes emberek, egyes pártok hamaríthatják azt, vagy késleltethetik: ennyi az egész. Ámde a késleltetés nem csak nem bölcsesség, sőt szerencsétlenség, mert a kóranyagot csak növeli, s erősebb lázakat idéz elé; ellenben a gyorsítás valóságos szerencse, mert a minek lenni kell, azon minél hamarabb átesünk, annál jobb. – Csak az tehát az egész kérdés: valljon hazánkra nézve igazán drágák e a pillanatok? valljon eléggé megérték e bajaink, és bajainkat eléggé elevenen érezzük e, miszerint már ideje volt, hogy az átalakulás crisisé elkövetkezzék? mi azt hisszük, e részben alig van ember, ki kételkednék; és azért és illy értelemben nem csak nem akarjuk tagadni, hogy az időszaki sajtó azon része, melyet kezelni szerencsénk van, vizsgálást is okozott, hiszen hogy okozott, arra gróf Széchenyi ellenségeskedése legvilágosabb példa; sőt inkább okunk van ezt a hatás jelének venni; mert amaz e nélkül lehetetlen; és teljes meggyőződéssel állítjuk, hogy a *Pesti Hírlap* következetes működése az átalakulás mellözhetetlen phasisát néhány évvel *meghamarította*”.²¹⁶ (Kiemelés – V. J.) Kossuth az úgynevezett „fontolva haladók” helyzetének tarthatatlanságát is a polgári szabadság sajátos értelmezésével mutatta be. Úgy érvelt, nem lehet kétséges, hogy a reformok ügye a reformokat lassítók fejére nőhet, s ilyenkor „a szabadság ellen sem lehet már más-kép mint a szabadság bitorlott nevében harcolni”. Összességében Kossuth sa-

²¹⁴ Pesti Hírlap, 1843. május 10.

²¹⁵ Pesti Hírlap, 1843. május 14.

²¹⁶ Uo.

ját politikai pozícióját mindezek elősorolásával igyekezett hitelesíteni, és átalakulási terveit történeti távlatba emelte: „illy körülmények közt *a párt*, mellyhez tartozni szerencsénk van, ha kortársaitól gyanúsításokat arasson is, az utókor-tól egykor bizonynyal elismerést aratand, miérthogy *az átalakulás kénytelen crisisét meggyorsította.*”²¹⁷ (Kiemelés – V. J.) Tehát Kossuth saját politikai körét *véleménypártként* definiálta, melyet Széchenyi is visszaigazolt, amikor folyamatosan „hírlap-pártot”, „Pesti Hírlap-pártot” emlegetett.

Ezzel szemben Széchenyi a reformok dinamikájának lassítására törekedett, amikor Kossuthnak a változások sürgetését tartalmazó „menjünk, különben menettetünk” formuláját, illetve a folyamatok „meggyorsítását” népszerűsítő javaslatát gyakran rosszállással emlegette. Ő a társadalmi változásokat nagyobb *érdeksérelem nélkül* igyekezett levezényelni, amiről a *Garatban* így ír: „a politika mezején mindenki a maga határai közt maradjon és bizonyos körből ki ne kalandozzék, mellybe születése, állása és körülményei által lön iktatva”. Eszerint komolyabb érdekkonfliktusok csak úgy kerülhetők el, ha a „szerepek össze nem kevertetnek, de általjánosan mindenik szorosan a magáénál marad”. A szereptévesztések közé olyan társadalmi normákat sorolt a gróf, melyek megítélése szerint a sérelmek nélküli érdekegyesítést lehetetlenítik, ezek között a felsorolásban feltűnő helyet foglal el a „nihil habens” születésűek hamis vagya-kozása „a főrendek és a vagyonosok” birtokai iránt, vagy a szegények agitációja a birtokos nemesség megadóztatása körül.²¹⁸ Az érdeksérelem nélküli érdekegyesítésre vonatkozó javaslat azonban számos belső ellentmondást, a polgárosodás folyamatát nehezítő vonásokat hordoz, érzi ezt Széchenyi is, mégis ragaszkodik elgondolásaihoz: „átlátom a kivihetetlenhez felette közel járó létét, hogy a politika mezején mindenki a maga határai közt maradjon és bizonyos körből ki ne kalandozzék, mellybe születése, állása és körülményei által lön iktatva.” Úgy enyhíti tépelődését, hogy az elitek vezényelte átalakulás sokat emlegetett „racionalizáló” érveit veszi elő: „tán mégis remélni volna szabad, hogy — ha nem is mindnyájan és ha nem is minden esetben és minden kivétel és minden árnyéklat nélkül — a jobbak, a lelkesbek mégis tán el tudnák magukat illy mérsékletre, illy *önmegtagadásra*, illy komoly tartásra szálni”, egyedül „a zarándoki önmegtagadás, azon *széplelkű mérséklet*, egyedül azon rokonkeblű kölcsönös méltánylat és nemes magatartás mentheti meg a sülyedéstül és vezetheti biztos és dicső nemzeti öbölbe” a reformokat.²¹⁹ (Kiemelés – V. J.)

Széchenyi az érdeksérelem nélküli érdekegyesítés formulájának megfogalmazásakor maga alkotta kifejezéseket használ, Kossuth viszont érdekegyesítésről vallott felfogását az európai politikai gyakorlat és a történeti alkotmány normáival fejezi ki, a véleményvitákban megjelenő érdekkonfliktusokat — ismételten használva a vegytani átalakulás formuláját — a polgári változások velejárájának tekinti: „*alkotmányos országban*, hol annyi különféle szinezetű vélemények és akaratok hatalma s egyezkedése bir a törvényhozásban befolyással, ott mindent tisztán és egészen egyik rész sem érhet el, valameddig emberek

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Széchenyi István írói és hírlapi vitája. I. i. m. 105–108.

²¹⁹ Uo. 109.

közt véleményben, hitben, akaratban különbség lesz. Már pedig a st. justi kolostor celláiba vonult hatalmas császár példájából rég megtanulhatók, hogy nem csak az ezernyi ezerleg szerteágazó emberi értelmet s indulatokat, de még csak az *élettelen óraművet sem lehet* mind egyenlő járásba hozni.”²²⁰ (Kiemelés – V. J.)

A változásokat hozó kor, a többközpontú világkép feszültségeit mindketten megértették. Széchenyi államfelfogása ahhoz az Európában és Magyarországon ismert kortársi típushoz állt közel, amely a polgári képviselőt elvét leginkább a fejedelmi hatalommal és legkevésbé a népuralommal tekintette összeegyeztethetőnek, ám ő ebben a keretben a politikai mozgalmak szerepét továbbbővítvén még a kormányváltó ellenzéknek sem juttatott volna komoly szerepet. Az új kor ellentmondásait gyakran rémült egyoldalúsággal adta vissza, erre figyelmeztette Vörösmarty Mihály is *A Kelet népe*-vitában: „Eddig jóból és rosszból, szépből, rútból keveset láttunk, most látjuk a valódi (vagy képzelt) nem jót, rútat, és sokaságoztól megrettenünk [...] Ehhez szokni kell, szokni kell vaknak a fényhez, hogy tündéres sugáriban a szép világnak fájdalom nélkül örülhessen”.²²¹ Azt javasolta Széchenyinek, hogy a versenyző politikai normákat tekintse az alkotmányos rendszer (az új, „szép világ”) részének, ne utasítsa el azokat, hanem elmélkedjen, tanácskozzon felettük. Aligha valószínű, hogy épp Széchenyi ne értette volna ezeket a feszültségeket, sokkal inkább arról van szó, hogy az ismert vitában két, egymással versengő politikai alternatíva alakult ki. Széchenyi a változásokkal járó társadalmi feszültségeket, érdekelentéteket nem kívánta politikai programba emelni, majd a nyilvánosság elé tárni és ott vitatni meg, míg Kossuth az érdekek nyílt megjelenését, demokratikus politikai mozgalmá szerveződését sem tekintette károsnak, sőt adott esetben e törekvések élére állt.

POSITION-MARKING POLITICAL-IDEOLOGICAL POINTS OF VIEW IN THE SECOND PHASE OF THE SZÉCHENYI-KOSSUTH DEBATE

by János Veliky
(Summary)

In the early 1840s Hungarian political public life entered the period of modern professionalisation, in the course of which political public thinking gradually split up into different wings. The process was launched by the reform ideas published in the *Pesti Hírlap*, edited by Lajos Kossuth, and gained momentum in the so-called *Kelet-népe* debate, initiated by Széchenyi, to be continued in the press debate which flared up in 1842–43.

In 1842 Széchenyi at first discussed in a manuscript entitled *Garat* the meaning of newly emerged political-ideological trends, including the attitude of the imperial government towards the reforms and the possible roles of the constitutional opposition. He examined both problems with original terms, partly created by himself. Although the treatise remained unpublished, part of the analysis was made accessible to the public late in 1842 in the so-called Academic speech. The analysis reverberated widely, before all within the group directed by Kossuth, and referred to by Széchenyi as the „*Pesti Hírlap Party*”. As a result, very important texts were created, reflecting the growing professionalization of political public life. Széchenyi's long essay on „Wesselényi and Kos-

²²⁰ *Pesti Hírlap*, 1843. május 14.

²²¹ *Vörösmarty Mihály: Publicisztikai írások*. S. a. r. Gergely Pál. Bp. 1977. 33.

suth” in the *Jelenkor* was both preceded and followed by a great number of analyses, mainly by Kossuth in the *Pesti Hírlap*. The debate launched long waves, prompting several actors of public life to formulate their views. The resulting texts reflect a multi-centered political worldview, which expressed the complexity of changes in a differentiated form. In the course of the debate, alongside the liberal-elitist views favoured by Széchenyi, which urged for close cooperation with the imperial government, the dominant role was played by the democratic ideas elaborated by Kossuth and his circle, which attributed an ever increasing role to constitutional institutions and social movements.

